

AGORA

Stedelijk verzet

Verzet vanuit de rosse buurt | Verzet in fly-over country
De politiek van genezing | De strijd om waardering van huishoudelijk werk
VARIA Middelgrote steden ten dode opgeschreven?

Collectief verzet een mythe?

In september vorig jaar ontstond er op mijn Facebook-timeline enige opwinding toen bekend werd dat de VN in haar nieuwe *Urban Agenda* expliciet het 'right to the city-concept' had opgenomen. Waar sociale wetenschappers in verschillende disciplines al jarenlang discussie voeren over hoe dit abstracte, moeilijk te definiëren concept in praktijk gebracht zou kunnen worden, is het nu voor het eerst terug te vinden in een internationaal onderhandeld beleidsdocument. Kort gezegd komt het erop neer dat overheden gestimuleerd worden meer aandacht te besteden aan de leefsituatie, veiligheid en maatschappelijke participatie van de meest kwetsbare inwoners van hun snelgroeiende steden, in plaats van het tegemoetkomen aan de wensen van het bedrijfsleven. De privatisering van publieke ruimte, het criminaliseren van daklozen, gedwongen huisuitzettingen als gevolg van gentrificatie, maar ook de erbarmelijke situatie waarin veel vluchtelingen noodgedwongen verkeren, zijn derhalve punten die de komende twintig jaar hoger op de VN-agenda komen te staan.

Ondanks het enthousiasme dat dit teweegbrengt onder aanhangers van het concept, is en blijft *the right to the city* voor velen iets ongrijpbaars. Zoals Peter Marcuse bijvoorbeeld al eens kritisch opmerkte: 'wiens recht, welk recht, en tot welke stad?' Wie Lefebvres boek uit 1968 heeft gelezen, waarin hij de term (*'le droit à la ville'*) voor het eerst lanceerde, weet dat volgens zijn visie alle inwoners van steden hun eigen (abstracte) 'ruimte' moeten kunnen creëren, toe-eigenen en beheren. Daarbij moet de controle van de 'machtshabbers', oftewel de kapitalisten en de staat, worden uitgedaagd. Ook David Harvey, die later zijn licht over het concept heeft laten schijnen, legt de nadruk op het 'collectief' veranderen van steden en daarbij van 'onszelf'. Daarbij besteedt Harvey overigens nadrukkelijk aandacht aan het gebruik van geweld, en hoe de bourgeoisie in het verleden op agressieve wijze fysieke ingrepen in het stedelijk weefsel heeft doorgevoerd met als doel de macht te handhaven. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de radicale ingrepen van baron Hausmann in het Parijs van de 19e eeuw. Daarmee vraagt Harvey zich in feite hardop af wanneer het voor de slachtoffers van dergelijke claims op de stedelijke ruimte gelegitimeerd is om, op evenzeer gewelddadige wijze, in verzet te komen. Vanuit een neo-marxistisch perspectief wordt hier ongetwijfeld anders over gedacht dan onder de meer elitaire, conservatieve stadsbewoners, die er een iets ander normen- en waardenpatroon op zullen nahouden. Brengt ons toch weer terug bij de vragen van Marcuse: wat is nu precies het 'collectieve recht' op de stad?

Verzet hoeft uiteraard niet per definitie collectief van aard te zijn, en zeker niet altijd een gewelddadig karakter te hebben, om toch effect te bewerkstelligen. Daarnaast kan verzet ook ontstaan vanuit overheidsinstellingen zelf, bijvoorbeeld in geval van botsende ideeën of belangen tussen verschillende schaalniveaus. Een mooi voorbeeld daarvan is dat de Amsterdamse politiek in 2011

niet akkoord ging met het door de nationale overheid in Den Haag ingevoerde boerka-verbod, en besloot dit niet te handhaven. In dit themanummer zijn er nog veel meer voorbeelden te vinden van kleinschalig en vreedzaam verzet, vaak uit onverwachte hoek.

Persoonlijk vind ik het overigens altijd interessant om te kijken hoe statements van actiegroepen of individuen zichtbaar zijn in de openbare ruimte. Waar Josse de Voogd in zijn artikel in dit nummer al refereert aan boodschappen als 'stop de groene leugen' die zichtbaar zijn in Nederlandse vissersplaatsen, hoeft je in veel Europese steden maar om je heen te kijken om stickers en slogans met allerhande uitdagende politieke boodschappen te aanschouwen. Dit zijn in hoofd- en universiteitssteden voornamelijk 'links-activistische' statements, zoals in Dublin (*'no Queen here!'*), Glasgow (*'boycott Israeli products'*), Amsterdam ('diervriendelijk vlees bestaat niet') en Gent, waar pal voor mijn huis iemand die minder gecharmeerd is van de politieke partij N-VA laat weten 'geen derde rijk in onze mooie wijk' te willen. Een interessante casus in deze is de Oost-Duitse stad Dresden, dat ik het afgelopen jaar regelmatig heb bezocht. Waar in de alternatieve Neustadt Che Guevara menig lantaarnpaal siert en vluchtelingen hartelijk welkom worden geheten, zijn er met name in de naoorlogse *plattenbau*-wijken veel steunbetuigingen aan de extreemrechtse beweging Pegida te zien. Het feit dat stickers plakken niet is voorbehouden aan progressieve groeperingen, weet iedereen die wel eens voet buiten de centrumstedelijke bubbel zet. Wie bijvoorbeeld het platteland van Servië bezoekt, weet al snel de ogen van de radicaal-nationalistische Vojislav Šešelj op zich gericht, terwijl overal op de muur staat gekalkt dat Kosovo aan hen toebehoort. En ook toen ik onlangs vanaf de laatste bushalte in Purmerend een stukje door de Noord-Hollandse polder liep om mijn ouders te bezoeken, werd mij visueel medegedeeld dat 'Zwarte Piet moest blijven', en zag ik zelfs een – inmiddels gelukkig alweer half verwijderde – sticker van de neonazistische Nederlandse Volks-Unie.

Het is mij in ieder geval duidelijk dat er talloze, en zeer diverse groeperingen zijn die zich geroepen voelen te rebelleren tegen de heersende macht en de daarbij behorende opvattingen. Juist daarom is het dus ontzettend lastig om zoiets als 'the right to the city' effectief door te voeren, met steun van het zogenaamde collectief. De jarenlange moeite die het nu al kost om 'universele' mensenrechten in te voeren is in dat opzicht een weinig hoopgevend voorbode. Als deze AGORA een ding aantoont is het dat steden nog altijd plekken zijn van verbroedering en verzet, maar ook van diversiteit en onderling conflict. Juist dit soort interacties tussen mensen maken steden tot de fascinerende plekken die ze nog altijd zijn, en hopelijk altijd zullen blijven.

Jorn Koelemaij – Hoofredactie AGORA

COVERFOTO

Verklede protestant tijdens protest in Hong Kong
Bron: istoilethetv (Flickr)

INFOGRAPHIC

Vormgeving: Elke D'Haenens
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), CBS

Thema

Stedelijk Verzet

4 - Stedelijk verzet uit onverwachte hoek

INLEIDING Cody Hochstenbach, Wouter van Gent & Marthe Singelenberg

8 - De politiek van genezing: politiegeweld en alternatief activisme in Californië

CASUS Megan S. Raschig

11 - De strijd om herwaardering van huishoudelijk werk in Hong Kong

CASUS Patricia Roach

14 - Verzet vanuit de rosse buurt

CASUS Marthe Singelenberg

18 - Louter lucht

ESSAY Maarten Loopmans, Filip Marrécau & Anneleen Kenis

22 - Verzet in fly-over country

ESSAY Josse de Voogd

26 - 'Simpel is het moeilijkst'

CASUS Eva de Wit

29 - Hoe de stad reageert op toerisme

BOEKRECENSIE Egbert van der Zee

31 - De geograaf in de maatschappij: Toen, nu en later

ESSAY Ramon Holle

34 - Middelgrote steden ten dode opgeschreven?

INTERVIEW Judith Lekkerkerker
Auteurs: Barend Wind & Jorn Koelemaij

38 - Ruimtelijke vraagstukken door een politieke bril

VERSLAG Dylan Jong

40 - (Re)claiming Justice

SCRIPTIERECENSIE Pascal Debruyne

42 - Ruimtelijke ordening en maakbaarheid

VRJJE RUIMTE Jochem de Vries

Varia

STEDELIJK VERZET UIT ONVERWACHTE HOEK

Klassieke sociale bewegingen en vakbonden zijn de afgelopen decennia minder succesvol geworden in het mobiliseren van verzet. In dit themanummer richten we ons daarom juist op andere vormen van verzet uit onverwachte hoek, georganiseerd door gemarginaliseerde bevolkingsgroepen. Dit verzet neemt veelal subtiele, creatieve en ongebruikelijke vormen aan.

Op een mooie meidag in 2013 kwamen ongeveer vijftig personen bijeen bij het Gezi park in Istanboel. Het parkje naast het centrale Taksimplein zou plaats moeten maken voor een winkelcentrum. Eerdere petitieën en rechtszaken hadden niet geholpen, de bulldozers zouden komen. De groep wilde dit verhinderen door het park te bezetten en aandacht te vragen voor het verdwijnende groen in en rond de stad. Het brute politieoptreden en de autoritaire reactie van de regering die volgden zouden binnen drie weken leiden tot een revolutie van 2,5 miljoen mensen in heel Turkije. Deze kleine opstand ging over meer dan alleen milieu en ontwikkeling en werd vooral een protest tegen de regering. De eerste vijftig demonstranten kwamen voort uit een kleine groep architecten, academici en rechten milieuvrijwilligers die zich vooral bezighielden met Taksim. Hun kleinschalige verzet zou uiteindelijk leiden tot een grotere anti-regering beweging waar linkse en rechtse bewegingen, vakbonden, en veel gewone burgers zich bij aansloten.

Vele nieuwe protestbewegingen, zoals de Arabische lente, Indignados en Occupy in 2011, kennen een bescheiden begin met nieuwe groeperingen die verzet organiseren in de stedelijke omgeving en vervolgens momentum verkrijgen door een bredere alliantie. Dit themanummer richt zich niet op de grote protesten maar kijkt juist naar de nieuwe groeperingen en initiatieven. Hoewel lang niet elk verzetsinitiatief leidt tot een nationale

of mondiale protestbeweging, kunnen initiatieven op cruciale momenten samenklonteren, of zelfs de spil worden van een groter protest. Dit laatste was het geval bij Gezi. We richten ons op de stad, van oudsher een broeinest van nieuwe ideeën en verzet tegen de heersende macht. Het stedelijke functioneert niet alleen als decor (zie ook AGORA 2014-3: (Re)Actie), maar vormt ook het verzet en geeft stemmen aan maatschappelijke onrust.

Maatschappelijke onrust en politiek in de 21e eeuw

Sociaaleconomische ongelijkheden nemen toe en staan weer hoog op de agenda. Het structureel voorrang verlenen aan de 'vrije markt' en kapitaalinvesteringen heeft geleid tot herstructurering van de verzorgingsstaat en afbraak van sociale zekerheidsstelsels. Het dictaat van de markt wordt bovendien uitgerold naar steeds meer domeinen, waar weer nieuwe ongelijkheden gesmeed worden. Deze trend is zichtbaar in de hele wereld en heeft zijn weerslag op samenlevingen. Misstanden, armoede en marginaliteit manifesteren zich steeds nadrukkelijker, niet alleen in arme stadsbuurten, maar ook daarbuiten. De oplossingen worden niet gezocht in structurele veranderingen of sociaal beleid maar steeds meer in veiligheid en justitie. De veelgehoorde roep om keihard optreden tegen misstanden lijkt te leiden tot meer politiegeweld en repressie, niet alleen in de VS maar recent ook in Frankrijk, Zweden en Nederland.

Gegeven deze zorgelijke trends, is het zeer opmerkelijk dat klassieke protestbewegingen aan belang ingeboet lijken te hebben. Decennialang boden sociale bewegingen (bijvoorbeeld bestaande uit arbeiders, de krakers, of gegroepeerd rond thema's als milieu, vrede) en vakbonden op verschillende manieren tegenwicht aan heersende belangen. Deze wegen van verzet zijn nog steeds belangrijk en invloedrijk, ook bij de opkomst van nieuwe bewegingen zoals Gezi en Occupy, maar ze lijken wat aan invloed te hebben ingeboet. Sinds de jaren negentig zijn sociale bewegingen minder succesvol in het mobiliseren van verzet.

Hoogleraar politicologie Margit Mayer betoogt dat voortschrijdende neoliberalisering ervoor heeft gezorgd dat sociale bewegingen momentum verloren hebben, en dat ook hun capaciteit om bevolkingsgroepen te mobiliseren beperkter geworden is. Zo zijn veel progressieve doelen en waarden van sociale bewegingen overgenomen in neoliberale vertogen over concurrentie en economische groei. Denk aan Richard Florida, die het belang voor stadsbesturen benadrukt om een tolerant klimaat aan te bieden om de internationale concurrentieslag om talent te winnen. Tevens zijn veel bewegingen zelf geïnstitutionaliseerd of gecoöpteerd door overheden. Voortschrijdende liberalisering heeft bovendien bijgedragen aan een sterker gefragmenteerd sociaal landschap, waardoor het moeilijker blijkt bevolkingsgroepen bijeen te brengen.

Tot slot is de heersende politiek tot voor kort bijzonder succesvol geweest om het idee te propageren dat fundamentele klassentegenstellingen tot het verleden zouden behoren. In plaats van met ideëenstrijd, zou politiek zich meer zijn gaan bezighouden met 'boekhouden', optimalisering en technocratisch management. Tegenwoordig zien we dat het politieke en publieke debat minder draait om sociaaleconomische vraagstukken en meer om culturele kwesties, met name op het gebied van nationale identiteit en migratie (zie infographic op achterpagina). Deze culturele tegenstellingen zijn betekenisvol en hebben een duidelijke sociaaleconomische component, maar onderstrepen tegelijkertijd ook verschillen die klassieke sociale solidariteit zoals die van de vakbond in de weg staan.

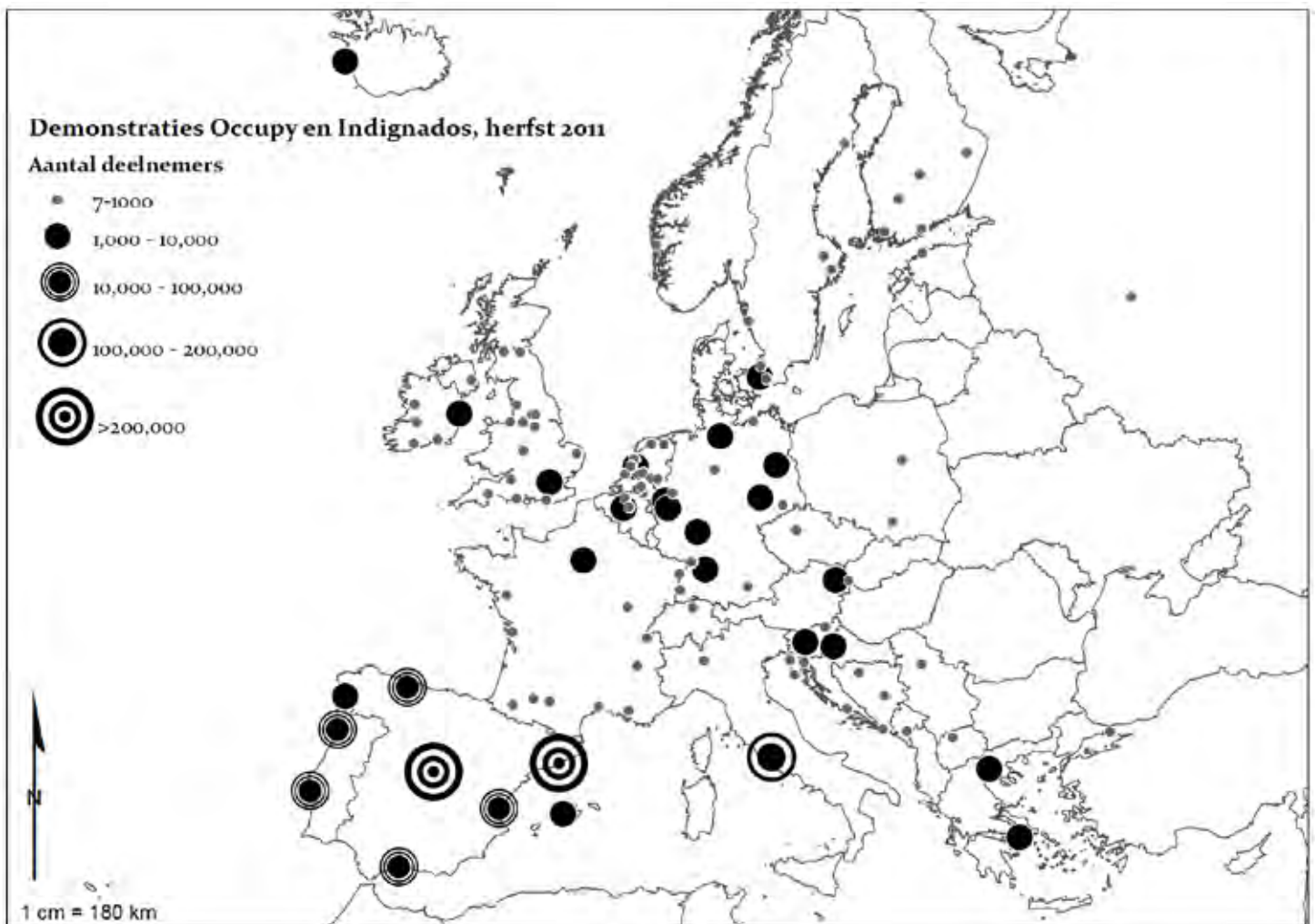
Neergang en opkomst van stedelijk verzet

Van oudsher richten veel stedelijke sociale bewegingen zich op kwesties aangaande collectieve consumptie, herverdeling, culturele identiteit en politieke autonomie, zoals beschreven door de beroemde socioloog Manuel Castells in zijn boeken *The Urban Question* uit 1972 en *The City and the Grassroots* uit 1983. Dit soort bewegingen kende haar hoogtepunt in 1968, toen veel landen overspoeld werden door golven van protest. Zo was er de burgerrechtenbeweging in de VS, die gelijktijdig plaatsvond met het oplaaiende verzet tegen de Vietnamoorlog. In Frankrijk wakkerden studenten de hevigste protesten aan, en konden daarbij op steun rekenen van een groot aantal (fabrieks)arbeiders en vakbonden. Gedurende de jaren '80 kwamen als gevolg van de opkomst van het neoliberalisme en een diepe economische crisis dezelfde sociale kwesties weer op de agenda, wat zorgde voor de opkomst en comeback van sociale bewegingen.

Maar, zoals hierboven beschreven, lijkt de scope voor grootschalig verzet in de 21e eeuw vernauwd. Dit betekent echter niet dat verzet – tegen de markt, ongelijkheid en onrecht – verdwenen is. In plaats daarvan heeft verzet veelal andere vormen aangenomen. Over de hele wereld zien we dat kleinschalige grassroots bewegingen wel duidelijk aanwezig zijn, en in staat zijn verzet teweeg te brengen. In veel gevallen richten deze vormen van verzet nog steeds op het bieden van tegenwicht aan neoliberalisering, en bevragen zij structurele ongelijkheden. Maar deze vormen van verzet ontstaan niet alleen uit sociaaleconomische tegenstellingen, maar borrelen juist op langs andere, groeiende breuklijnen in de samenleving. Het gaat hier om gemarginaliseerde groepen die niet of nauwelijks gehoord worden, en via verzet hun plek claimen en hun belangen op de kaart zetten. En dit zijn diverse groepen, van wie je niet direct zou verwachten dat ze zich mobiliseren om in verzet te komen. Deze groepen richten hun verzet doorgaans op onderwerpen op een relatief laag schaalniveau die hen direct raakt. Het gaat dan om concrete en behapbare thema's, zoals vaak het geval is bij sociale bewegingen. Maar deze thema's zijn wel ingebed in bredere en globalere kwesties met betrekking tot structurele ongelijkheden en misstanden. Veel grassroots bewegingen slagen er niet in om hun verzet naar een hoger schaalniveau te brengen en blijven sterk gefocust op het nabije en concrete, andere bewegingen

Verzet tegen hervormingen van het politieke systeem in Hong Kong in 2014.
Bron: Flickr, Beryl_snw

Locaties en grootte van demonstraties Occupy en Indignados in Oktober 2011. Verstedelijkte regio's in West Europa laten meerdere kleinere demonstraties zien. In zuidelijke steden zien we grootschalige demonstraties. Bron: aangepast uit W.P.C. van Gent, V. Mamadouh en H. van der Wusten, 'Political reactions to the Euro Crisis: cross-national variations and rescaling issues in elections and popular protests', *Eurasian Geography and Economics*, 54 (2013), 135-161.

vallen uiteen voordat zij deze stap kunnen maken. Maar sommige bewegingen slagen daar wel in, en hebben vervolgens een grote impact en blijvende nalatenschap, zoals de eerder aangehaalde voorbeelden van Occupy, Indignados en Gezi Park. Deze drie voorbeelden tonen echter ook aan dat het voor deze bewegingen moeilijk is om duurzame verandering te bewerkstelligen, vooral omdat de staat maatregelen neemt om het openlijk protest de kop in te drukken – bijvoorbeeld door zwaar politioptreden, demonstratieverboden en strafrechtelijke vervolging.

Er zit desalniettemin veel potentieel in deze vormen van protest, en soms wordt het op productieve wijze aanbeoord. Het is daarom van belang ogenschijnlijk klein verzet vanuit onverwachte hoek serieus te nemen en nader te bestuderen. Een kernvraag blijft wie in verzet komen, maar ook hoe en waar zij dit doen.

Belang van de stad

Verzet, groot en klein, tegen onderdrukking en ongelijkheid ontspruit vaak in de stad. In hun werk over sociale bewegingen gebruiken Walter Nicholls en Justus Uitermark economische geografische clusteringtheorieën om te beargumenteren dat klein georganiseerd verzet juist in de stad gedijt vanwege nabijheid. Dit is niet alleen omdat stedelijke gemeentes meer bevolking hebben en daarmee meer massa, maar ook omdat ze dichtbevolkt en divers zijn, wat de kans op uitwisseling en belangentwisten bevordert. Het verzet ontstaat wanneer groepen mensen de stedelijke ruimte claimen, support organiseren en eisen gaan stellen. Toch is de stad meer dan alleen een incubator of een producent van verzet; het stedelijke wordt er ook door gedefinieerd. In het boek *Révolution Urbaine* uit 1970, stelt filosoof Henri Lefebvre dat de stad, of eigenlijk het stedelijke, zich niet alleen kenmerkt door een geconcentreerde agglomeratie van sociale en economische macht,

maar ook door het bestaan van verschillen. Het stedelijke bestaat uit de veelvoud van wisselwerkingen van personen, objecten, situaties en symbolen die samen contrasten, tegenstellingen, stapelingen en juxtaposities produceren. Het gaat hier om de dagelijkse gesprekjes, uitwisselingen, conflicten, indrukken, etc. tussen verschillende mensen. Dit gaat niet om alleen grootschalige demonstraties en strak georganiseerde protestbewegingen, maar

De stad is van oudsher een broeinest van nieuwe ideeën en verzet tegen de heersende macht

ook om amateuristische bijeenkomsten, geklungel in de marge, een kreet op de muur, een mening ventilerend in de openbare ruimte, of twee vreemden die een gesprekje hebben. Het is niet allemaal betekenisvol; veruit het meeste is triviaal, maar de hoeveelheid aan ontmoetingen en interacties tussen verschillende groepen mensen en ideeën op een dag maken het stedelijke een vruchtbare bodem voor verzet tegen onrecht, en andersom. Deze continue dialectiek kenmerkt namelijk niet alleen stedelijke realiteit maar produceert het ook. Zo bezien maken conflict en verzet ook de stad.

Het is belangrijk dat volgens Lefebvre het stedelijke niet ophoudt bij een gemeente- of stadsgrens, maar iets is dat in meer of

mindere mate aanwezig is in de bebouwde kom. Daarbij benadrukt hij dat dit wordt tegengewerkt door de macht. De stedelijke chaos roept namelijk tegelijkertijd ook de neiging naar sociale en ruimtelijke ordening, rationalisering en structurering op. De centralisatie van macht in de stad maakt het mogelijk om de chaos tegen te gaan door te interveniëren in de productie van ruimte. Het kan zijn om sociale controle te houden of om investeringen te faciliteren, maar de tegenwerking vanuit de macht (de staat en het kapitaal) produceert ook het stedelijke. Wanneer de macht echter de overhand krijgt, houdt het stedelijke op te bestaan en begint het suburbane, waar diversiteit laag is. Gebruikmakend van Lefebvre's raamwerk betoogt de Canadese geograaf Alan Walks dat hedendaagse stadsregio's niet makkelijk meer kunnen worden opgedeeld in een stedelijke kern en een suburbane buitenring. Oplopende woningprijzen en woningnood leiden tot een suburbanisatie van marginale groepen en een toenemende diversiteit in de buitenwijken en groeikernen. Waar gentrificatie juist kan leiden tot het suburbane in het centrum, zien we dat het stedelijke zich uitbreidt. Walks stelt daarom dat gebieden die voortkwamen uit naoorlogse ordening (bijvoorbeeld auto-afhankelijke buitenwijken, kleine industriesteden en New Towns) ook een incubator kunnen worden voor progressieve politiek – of in ieder geval voor politiek dat in verzet komt tegen de heersende macht.

Wanneer de macht de overhand krijgt, houdt het stedelijke op te bestaan en begint het suburbane, waar diversiteit laag is

Bijdragen

De auteurs van dit themanummer kijken dus naar stedelijk verzet uit onverwachte hoek. Hoe gemarginaliseerde groepen zich op kleine schaal organiseren of verenigen om een antagonistische politiek over het voetlicht te brengen. We zien verzet in Salinas in Californië, Hong Kong, London en Antwerpen van groepen die liever uit beeld blijven en zich niet gemachtigd voelen, en derhalve hun toevlucht zoeken in alternatieve vormen in hun alledaagse praktijken. Megan Raschig onderzocht hoe de Latijns-Amerikaanse gemeenschap in Californië een nieuwe tactiek bedacht om het politie geweld aan te kaarten, wat de afgelopen jaren vele jongeren in de Verenigde Staten het leven heeft gekost en heeft geleid tot grootschalige bewegingen als Black Lives Matter. In plaats van grote protesten te organiseren met het risico om te worden genegeerd of neergeslagen, besloot de gemeenschap om 'genezingssessies' te organiseren. Tijdens de bijeenkomsten werden zowel bewoners als ambtenaren gevraagd om hun ervaringen te delen en samen te herstellen van de problemen rond racisme en ongelijkheid.

Verzet zonder openlijk in protest te gaan is een tactiek die ook door Filipijnse huishoudelijke werkers uit Hong Kong wordt gebruikt, zo blijkt uit het onderzoek van Patricia Roach. Haar bijdrage laat zien hoe de vrouwen schoonheidswedstrijden organiseren om de slechte arbeidsomstandigheden en de subjectivering van hun beroep aan te kaarten. De prijzen worden daarbij uitgereikt aan de 'slechtste vrouwen', dat wil zeggen aan degene die het negatieve stereotype van een werkster het beste kan verbeelden. Ook in het artikel van Marthe Singelenberg, dat de gentrificatie van de rosse buurt van Londen beschrijft, komt een gemarginaliseerde groep in opstand. In Soho, ooit het centrum van de seksindustrie, worden

steeds meer ondernemers gedwongen om hun zaak te sluiten als gevolg van opgeschorte vergunningen of verplichte overnames. Door hun praktijken heimelijk voort te zetten en op slinkse wijze de regels te omzeilen weten zij zich staande te houden in een stad waar het kapitaal de regels bepaalt. Toch blijft openlijk verzet een krachtig middel om de politiek te beïnvloeden, zo bewezen de protesten van het Engels Collectief van Prostituees.

Maarten Loopmans, Filip Marrécau en Anneleen Kenis analyseren de strijd tegen uitbreiding van de Antwerpse Ring, een belangrijke bron van luchtvervuiling. In plaats van heimelijk verzet te voeren, slagen actiegroepen er hier juist in een onzichtbaar probleem, luchtvervuiling, tastbaar te maken en tot een collectief probleem te verheffen. Dit doen zij door de hele Antwerpse bevolking als slachtoffer neer te zetten. Vragen wie het meeste hinder ondervindt en wie de vervuiling produceert, worden strategisch gemeden, maar moeten gesteld worden om tot rechtvaardige resultaten te komen.

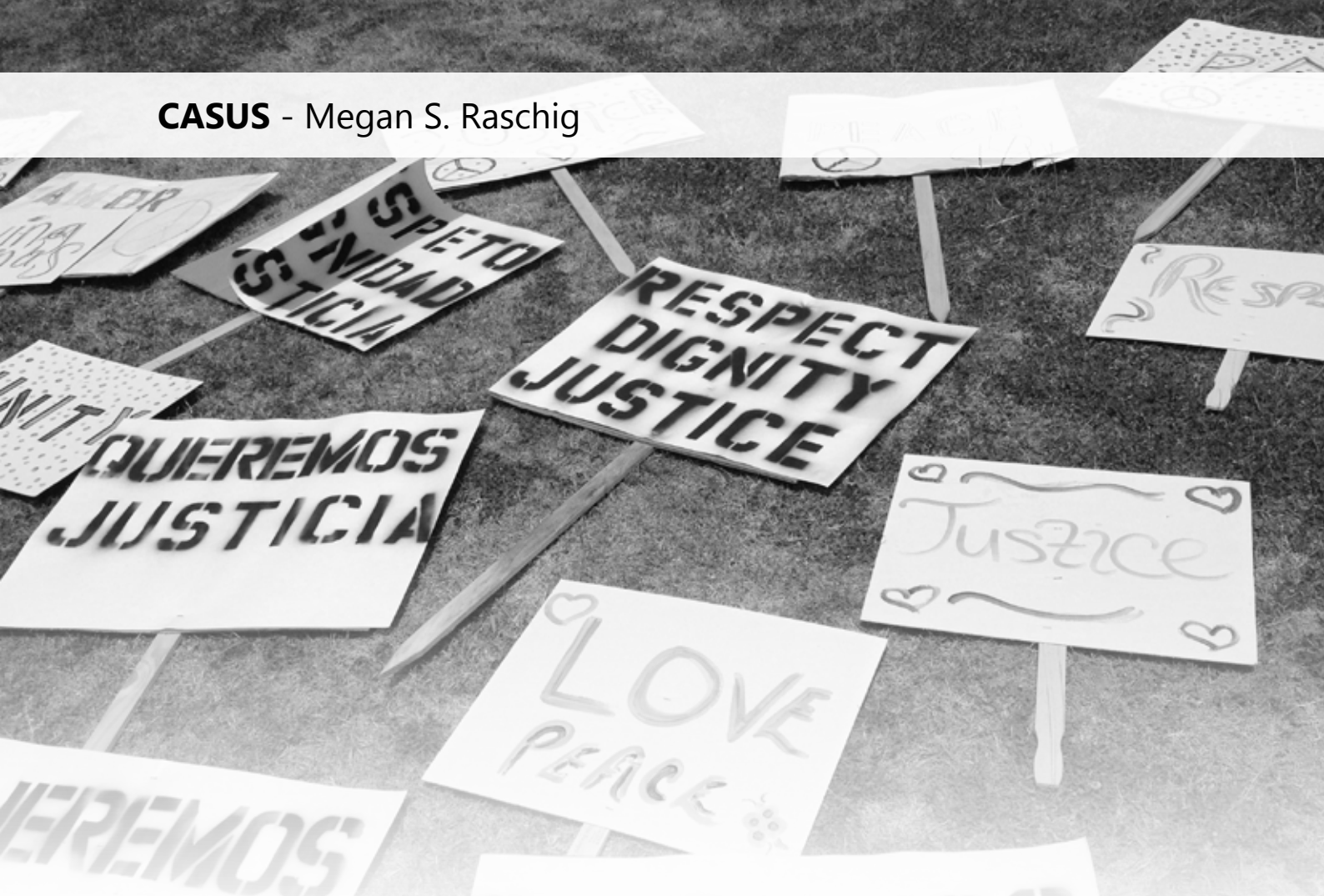
De bijdrage van Josse de Voogd laat een heel ander verzet zien. Aan de hand van verkiezingsonderzoek laat hij zien hoe het verzet uit de gemarginaliseerde periferie van de stad en het land komt. In de binnensteden volgt stemgedrag het patroon van gentrificatie en bepalen de hoogopgeleide stemmers het liberaal-democratische klimaat. De randen van de stad en de auto-afhankelijke New Towns, waar de grootstedelingen doorgaans aan voorbij rijden, zijn de brandhaarden van het opkomende populisme. Zo waren tijdens de parlementsverkiezingen van 2017 de rechts-populistische PVV en progressieve GroenLinks in het voorheen perifere Amsterdam Noord de twee grootste partijen. Theatermaakster Eva de Wit deed veldwerk in deze volksbuurten, die sinds kort in trek zijn bij de Amsterdamse middenklasse. De Oud-Noorderlingen, zoals ze zichzelf noemen, stemmen op de PVV uit verzet tegen de nieuwkomers die 'hun Noord' komen bezetten. Daarmee doelen ze zowel op de gesubsidieerde asielzoekers als de kapitaalkrachtige yuppen, twee groepen die wat hen betreft het falen van de linkse elite representeren. Hun weerstand doet denken aan het verzet tegen andere stedelijke nieuwkomers. De bespreking van de bundel *Protest and Resistance in the Tourist City* laat zien dat over de hele wereld de weerstand tegen toerisme groeit, niet alleen in grote maar ook in kleine steden. Toerisme kan echter ook kansen bieden om verzet te organiseren en bekend te maken.

De verschillende bijdragen in dit themanummer tonen kortom een divers scala aan gemarginaliseerde groepen die van zich laten horen. De bijdragen laten daarnaast zien dat dit verzet heel verschillende vormen aanneemt, en er ook niet altijd direct uitziet als verzet. Ten slotte benadrukken de bijdragen de stedelijke dimensies van verzet, ook wanneer het verzet in kleinere steden, buitenwijken en perifere delen van het land ontkiemt.

Literatuurselectie

- Castells, M. (1983) *The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*. London: Edward Arnold.
- Mayer, M. (2009) 'The Right to the City' in the context of shifting mottos of urban social movements. *City*, 13, nr. 2-3, pp. 362-374.
- Uitermark, J., Nicholls, W. en Loopmans, M. (2012) Cities and social movements: theorizing beyond the right to the city. *Environment and Planning A*, 44, nr. 11, pp. 2546-2554.
- Walks, A. (2013) Suburbanism as a way of life, slight return. *Urban Studies*, 50, nr. 8, pp. 1471-1488.

Cody Hochstenbach (c.hochstenbach@uva.nl) en Wouter van Gent (w.p.c.vangent@uva.nl) zijn verbonden aan de onderzoeksgroep Stadsgeografie van de Universiteit van Amsterdam. Marthe Singelenberg (marthesingelenberg@gmail.com) volgt de Research Master Urban Studies aan dezelfde universiteit.

DE POLITIEK VAN GENEZING POLITIEGEWELD EN ALTERNATIEF ACTIVISME IN CALIFORNIË

De afgelopen jaren is het dodelijk politiegeweld richting etnische minderheden in de Verenigde Staten een speerpunt geworden in de aanhoudende strijd voor burgerrechten. Gemarginaliseerde en gecriminaliseerde gemeenschappen reageren op dergelijk overheidsgeweld op manieren die niet direct herkenbaar zijn als activisme. Ze gebruiken creatieve manieren om lokale omstandigheden aan te passen, zoals de gemeenschapsgenezingskring van Latino's.

We konden het gezang van de kinderen buiten bij het protest, horen — AMOR Y PAZ! LOVE AND PEACE!! — weliswaar gedempt door de muren en overstemd door het geluid van optrekkende auto's en getoeter. Het was een grijze middag in mei in Salinas, een boerenstadje in Californië waar bendes heersen. We hielden desondanks de lichten uit in het kantoortje van het buurtcentrum in de Latinowijk East Side, waar we zoals iedere maandag en donderdag bijeenkwamen voor de genezingskring La Colectiva de Mujeres.

De meeste leden van ons genezingscollectief (healing collective) voor vrouwen — Mexicaanse Amerikanen met een eigen bende verleden — hingen zojuist nog rond op de stoep, achter de jongens en meisjes die borden met de tekst “No More Violence, Amor y Paz, WE WANT TO TALK NOT FIGHT” omhoog hielden. Eentalige Mexicaanse ouders, net klaar met hun werk op de nabijgelegen aardbei- en slavelden, hingen daar ook rond. Ze keken naar hun kinderen die de borden omhoog hielden, hun vuisten in de lucht staken, en leuzen scandeerden. Daniel, een lid van het genezingscollectief voor mannen, stak houtskool aan en legde het op een brede schelp van Abalone, haalde verse kopal — een hars met de textuur van toffee — uiteen en legde het er bovenop. Hij liet

de zoete witte rookdampen richting de kinderen waaien. De rook drong door de kozijnen van het buurtcentrum, de plek van onze gemeenschappelijke círculo, een plek voor genezing.

Door de hectiek waren we uitgeput. Twee dagen hiervoor had een officier van de lokale politieafdeling een man genaamd Carlos Mejía, bij een bakkerij neergeschoten. Dit gebeurde slechts een paar blokken van Sanborn Street, een belangrijke doorgaande weg in Salinas. Negen dagen daarvoor had een andere officier een andere man, Osmar Hernández, neergeschoten voor een supermarkt niet ver van het buurtcentrum. Mejía was een tuinier, Hernández een lechuguero, ofwel sla-plukker. Angel Ruiz, een voormalig bendelid, was enkele maanden geleden eveneens doodgeschoten door de politie op het parkeerterrein van een fastfoodketen. En ook Frank Alvarado, net uit de gevangenis, zou spoedig hetzelfde lot ondergaan. Hij werd nog voor zonsopgang neergeschoten voor het huis van zijn moeder.

De protesten buiten trokken onze aandacht en waren verleidelijk — ze waren zo ongewoon en opwindend in dit stadje waar “nooit iets gebeurd, niets dat lijkt op activisme,” zoals mijn vriendin Shi zou zeggen. Directe acties zoals protest waren zeldzaam hier en werden doorgaans vermeden. De lokale bevolking kende immers

het belang van onder de radar en uit het zicht van de overheid te blijven. Maar de deelnemers aan de genezingscollectieven wisten dat zij in de kring moesten zijn, in plaats van bij het protest om iets te doen tegen het aanzwellende politiegeweld – als ze dit wilden overleven. In de kring stak Shi een bundel salie aan op het altaar, omringd door onze plastic stoelen. Ze blies om meer zuiverende rook te maken, bracht de rook vier maal naar haar toe, en gaf de salie door naar links.

Dood door geweld was niets bijzonders in Salinas, de hoofdstad van jeugdgeweld van Californië en een officieus grensgebied van rivaliserende bendes. Maar deze schietpartijen door de politie voor de ogen van de buurtbewoners bracht een reeks ongekende reacties teweeg. Ze vonden plaats in een tijdsbestek van zes maanden in 2014. Een periode waarin ook de dood van de Afro-Amerikanen Michael Brown en Eric Garner in Ferguson, Missouri en New York City veel publieke aandacht kreeg. Maar waar Brown en Garner bekende namen werden en een centrale plek in kwamen te nemen in de opkomende burgerrechtenbeweging #BlackLivesMatter, begonnen er ook vragen op te doemen waarom een Brown of Latino Lives Matter beweging niet op gang kwam.

Genezingskringen bieden een cruciale plek voor bewoners om samen te komen

Het nader bestuderen van de omstandigheden in Salinas geeft echter verschillende aanwijzingen over hoe opkomende politieke activiteit onder Latino's in de Verenigde Staten er uit zou kunnen komen te zien. En hoe het er nu al uit ziet. Naast de plotselinge en beperkte uitbraak van protest tegen lokaal politiegeweld, vermenigvuldigde vooral het aantal genezingskringen zich. Deze genezingskringen, gebaseerd op spirituele gebruiken afkomstig uit Meso-Amerikaanse en Native American tradities, vormen tastbare en fascinerende mogelijkheden voor Latinos om politiek actief te worden. In plaats van mee te doen aan publieke protesten, een zeer kwetsbare activiteit voor de vele gecriminaliseerde bewoners van Salinas, biedt het bijwonen van genezingskringen, waar veel sociale actoren bij betrokken zijn, een ontvankelijker en productiever alternatief. De publieke protesten waren weliswaar opwindend, maar werden eveneens makkelijk van de hand gewezen door lokale ambtenaren. Of, erger nog, zelfs neergezet als "rellen" waardoor deelnemers nog verder gecriminaliseerd

werden. Genezing bood de bewoners van Salinas daarentegen een vruchtbaar politiek perspectief, niet alleen om weerstand te bieden aan politiegeweld, maar ook om al lang bestaande relaties van ongelijkheid te repareren. Het bracht intergenerationele ervaringen van kolonialisme en migratie in verband met de hedendaagse criminalisering van migranten. Deze creatieve, toegankelijke en subtiel maar effectieve vormen van activisme op onconventionele locaties helpen ons om politieke actie elders beter te begrijpen – een essentiële heroverweging in het huidige tijdsgewricht van intense politieke verwarring en extremisme.

Criminalisering beperkt de mogelijkheid tot actie in de publieke ruimte

Kwetsbaar 'wonen' en creatieve aanpassing

Velden vol zachte groene sla en aardbeien omzomen Salinas en de gelijknamige vallei, wat de indruk van overvloedigheid wekt. De mistige Gavilan bergketen met haar gouden gloed ligt aan de horizon. Maar ondanks deze pastorale setting is Salinas een sterk verdeelde stad, met zowel zeer rijke als zeer arme inwoners. Deze diepe scheidslijnen zijn het gevolg van de hebzuchtige landbouwindustrie en een overijverig privaat gevangeniscomplex. In beide sectoren is winst gestoeld op het uitbuiten van de levens en arbeid van de arme lokale Latinopopulatie. De groene en vitale rijen sla staan in schril contrast met een alomtegenwoordige en veelzijdige dood: migranten loonwerkers en hun gezinnen die langzaam vergiftigd worden door het gebruik van pesticiden; de gewelddadige moorden van te veel jonge Latino's; het nieuws dat elke avond rapporteert over de 'moordhoofdstad van Californië'; en het desastreuze politieoptreden dat het dragen van bendekeuren tieners verdacht maakt en leidt tot constante aanhouding, een aanpak ontwikkeld in de anti-guerilla strijd in Irak

Met slechts enkele uitnodigende publieke ruimtes en tegelijkertijd de constante aanwezigheid van lokale en federale politietroepen, voelt Salinas als een stad die door de staat

Azteekse dansers en gemeenschapsleden nemen deel aan een protesttocht tegen politiegeweld. Foto: Megan Raschig

Het verbranden van salie tijdens een Colectiva de Mujeres protest in de buurt van de plek waar Frank Alvarado werd doodgeschoten; de vierde dode door politie geweld in 2014.

Foto: Megan Raschig

zowel aan zijn lot overgelaten wordt als diep gewantrouwd wordt. Mexicaans-Amerikaanse minderheden, behorende tot de onderklasse en middenklasse, vormen er de meerderheid en worden systematisch gecriminaliseerd. Er heersen sterke aannames over hun inherente criminaliteit gebaseerd op stereotypen zoals de (illegale) loonwerkmigrant en het (criminele) bendelid. In heel de Verenigde Staten zijn beleidsmaatregelen ontwikkeld zoals Stop and Frisk (het proactief staande houden en fouilleren op straat, waarbij etnisch profileren vaak de regel en niet de uitzondering is) in New York City en landelijke initiatieven zoals Secure Communities en Street Terrorism. Deze maatregelen geven de overheid het mandaat om iedereen te verdenken als potentieel drugsgebruiker, illegale migrant, of bendelid. Ze maken alledaagse plekken en tekens zoals de stoep, stopborden en winkelpuizen tot plekken van mogelijk immense vrees.

Activisten tegen overheidsgeweld en politiemoorden roepen steeds vaker op tot genezing

Wijdverbreide en aanhoudende criminalisering maakt niet alleen alledaagse bezigheden in publieke ruimtes erg moeilijk, kwetsbaar of zelfs ondraagbaar, maar maakt daarnaast veel vormen van openbaar protest, die normaliter passen binnen een liberaal politiek gedachtegoed, gevaarlijk of onmogelijk. Om een voorbeeld te geven: in de nasleep van de moord op Carlos Mejia, de derde door de politie in 2014 in Salinas, trokken linkse anarchisten uit de nabije Bay Area naar Salinas. Zij probeerden daar lokale bewoners aan te zetten tot verzet tegen de lokale politie. Door publiek bezit te vernielen, politiefaciliteiten in brand te steken, of simpelweg borden te dragen met daarop vijandige teksten als "FUCK THE POLICE". Toen de lokale bewoners weigerden hieraan mee te doen – en er voor kozen genezingskringen te organiseren waaraan bewoners, lokale politici en politieagenten meededen – beschuldigden de anarchisten hen ervan bange marionetten te zijn die niet in verzet kwamen tegen hun eigen onderdrukking. Maar wat deze activisten niet begrepen, was dat precies deze criminalisering de mogelijkheid tot actie in de publieke ruimte beperkte. En dat er juist een zeer urgente taak lag om met gepaste antwoorden op lokale omstandigheden te komen.

In de ontelbare gecriminaliseerde minderheidsgemeenschappen in Amerika neemt politieke actie creatieve vormen aan en past zich hierbij aan de lokale situatie aan. Deze acties zijn daarbij niet altijd direct herkenbaar als activisme. Genezing kon in Salinas ontstaan als een vorm van politieke actie, ten dele als het gevolg van langdurige

filantropische investeringen in gezondheidsvoorzieningen voor de lokale gemeenschap – dit was op haar beurt weer het resultaat van collectieve actie van loonwerkers in de jaren 60 en 70 – en ten dele omdat genezing resoneert met een nog steeds sterk aanwezig Meso-Amerikaans wereldbeeld en spiritualiteit. Genezingskringen bieden een cruciale plek voor bewoners om samen te komen, waar zij leren om te gaan met de pijnlijke en gekmakende ervaringen van overheidsgeweld in hun eigen buurt.

Door getuige te zijn van elkaars worstelingen en vaak gedeeld leed werden nieuwe banden van onderlinge solidariteit gesmeed. Gesprekken kwamen op gang, en er werden plannen gemaakt om het geweld aan te pakken. Lokale ambtenaren en politieagenten die deelnamen aan de kringen konden de door andere bewoners gedeelde ervaringen van structureel racisme niet negeren. Noch konden zij hun eis om niet als criminelen maar als mensen behandeld te worden, negeren. Genezing kwam tot stand en werd voelbaar. Deelnemers gingen de wereld – en hun plek daarin – anders bekijken, als een wereld die verwondt en waarin constante genezing nodig is. Deze oefeningen en vernieuwde manieren van samenleven staan aan de basis van nieuw overheidsbeleid genaamd Governing for Racial Equity. Dit beleid beoogt gemeentebesturen en buurtbewoners te betrekken in nieuwe samenwerkingsbanden op basis van genezing.

En ondertussen ontmoet de Colectiva de Mujeres nog steeds twee keer per week in een genezingskring op Sanborn Street, en creëert zo een ruimte voor 'rauwe vrouwen' om samen te komen, te praten, en zichzelf en de wereld te genezen. Een daad die zo revolutionair is dat, zoals Shi het zegt, "het daadwerkelijk geschiedenis is".

De scheidslijnen genezen

Activisten tegen overheidsgeweld en politiemoorden, op zoek naar nieuwe manieren om een oude burgerrechtenstrijd te voeren, roepen steeds vaker op tot genezing. Angela Davis, een Afro-Amerikaans icoon, heeft recent (in 2016) genezing in de spotlights gezet door het als essentieel voor hedendaags verzet te benoemen. En vele anderen maken gebruik van het werk van de black-queer wetenschapper Audre Lorde. Zij formuleert zelfhulp als een vorm van oorlogvoering – "self-care is warfare." Maar hoe genezing daadwerkelijk als een vorm van politieke actie werkt, verdient verdere aandacht van activisten, van wetenschappers en van iedereen die er naar verlangt te bouwen aan een heden en toekomst die minder dystopisch zijn. Degenen die beperkt worden in hun samenkomen in publieke ruimten door systematische en aanhoudende criminalisering, ontwikkelen vaak alternatieve ruimten om samen te komen. Vandaaruit kunnen zij interveniëren in hun eigen sociale omstandigheden. Met andere woorden, hier cultiveren zij nieuwe banden in een verdeelde samenleving om zo een andere wereld op te bouwen.

Literatuurselectie

Lorde, A. (1988) *A Burst of Light: Essays*. First Edition edition. Ithaca, N.Y.: Firebrand Books.

Raschig, M. (2016) *Not Yet? Ya Basta: Healing and the Horizons of an Otherwise in Salinas, California*. Amsterdam: Proefschrift Antropologie Universiteit van Amsterdam.

Megan Raschig (m.s.raschig@uva.nl, www.meganraschig.com) is postdoctoraal onderzoeker en docent Culturele Antropologie aan de Universiteit van Amsterdam. In haar proefschrift *Not Yet? Ya Basta: Healing and the Horizons of an Otherwise in Salinas, California* onderzoekt zij de politiek van genezing en het activisme van de vrouwen van Colectiva de Mujeres. Dit artikel is uit het Engels vertaald door Cody Hochstenbach (met dank aan Lex Kuiper en Megan Raschig).

DE STRIJD OM HERWAARDERING VAN HUISHOUDELIJKE WERK IN HONG KONG

Al sinds 1970 werken in Hong Kong duizenden vrouwelijke arbeidsmigranten in de huishoudelijke sfeer als verzorger, schoonmaker, bediende of opvoeder. Dit type werk gaat gepaard met intimiteit en vertrouwen. Echter, het discours over deze migranten is sterk geracialiseerd en genderspecifiek, en zet ze neer als onhandelbare en promiscue vrouwen die gedisciplineerd dienen te worden. Is het mogelijk om dit beeld aan te vechten en te emanciperen door middel van schoonheidswedstrijden?

De mensen die zich deze herfstzondag hebben verzameld in het Central District zitten afwachting op de stoep of leunen tegen de hekken. Het publiek bestaat vooral uit vrouwen. Een jonge vrouw stalt haar rekvisieten uit op een vouwstoel midden op een straat waar op een doordeweekse dag het verkeer raast. Ze neemt deel aan een schoonheidswedstrijd, maar is gekleed in een kort afknipste spijkerbroek, hoge sportschoenen en een pet achterstevoren. Haar optreden voor het talentgedeelte bestaat uit een monoloog:

“Hee! Iedereen loert altijd naar mij. Jij, jij! Jullie allemaal! Hoe durven jullie mij zo te bekijken? Waarom? Omdat ik een slecht meisje ben? Een slecht meisje ben ik ... een luie tiener ... een probleemkind. Zo noemen jullie me toch!”

Ze opent een blikje San Miguel bier en declameert: “Ik drink.” De vrouwen in het publiek beginnen met joelen wanneer ze een sigaret opsteekt “Ik rook”. Het optreden past niet echt bij wat men normaalgesproken verwacht van een schoonheidswedstrijd. Een monoloog getiteld “Slecht meisje” lijkt geen slimme keuze. Toch wint ze die dag de prijs voor ‘beste talent’.

Schoonheidswedstrijd als verzet

Deze opvallende winnaar is een buitenlandse huishoudelijk werker die op haar rustdag meedoet aan een wedstrijd georganiseerd door een zelfverklaarde progressieve vereniging van werkers afkomstig uit een specifieke regio in de Filipijnen. De deelnemers, de jury en het merendeel van het publiek behoren tot de 170.000 Filipijnse staatsburgers die wonen en werken in Hong Kong onder de

Flak om de hoek bij Chater Road oefenen vrouwen voor een schoonheidswedstrijd. Coaches helpen met het stijlvol lopen op naaldhakken, met het aannemen van de juiste lichaamshouding en met het samen opkomen en staan. Foto: Patricia Roach

Foreign Domestic Helper (FDH) regeling. De schoonheidswedstrijd is bedoeld om in verzet te komen tegen de 'commodificatie' van huishoudelijk werkers en een herwaardering van deze groep te stimuleren. Schoonheidswedstrijden organiseren om stereotypen aan de kaak te stellen lijkt misschien niet meteen logisch. Ze worden vaak bekritiseerd om het objectiveren van vrouwen, en om het normaliseren van vrouwelijkheid als 'wit', dociel, en heteroseksueel. Sociologe Rebecca King-O'Riain beargumenteert echter dat lokale etnisch-georiënteerde schoonheidswedstrijden juist een belangrijke rol kunnen spelen in de symbolische representatie van een minderheid en haar collectieve identiteit tegenover de buitenwacht. Zo bezien gaan de wedstrijden niet alleen over het idealiseren van uiterlijke schoonheid maar ook over het neerzetten van een ideale 'feminine' burger alsook het naar buiten dragen van de waarden, idealen en ongelijkheden van de gemeenschap. De schoonheidswedstrijd in Central District doet echter meer. Door het bevestigen van de vooroordelen in Hong Kongse samenleving wordt het idioom van de schoonheidswedstrijd gebruikt om een contra-hegemonisch ideaal voor te stellen. Aldus is het een uitvoering van verzet.

Verzet kan meervoudig zijn

De context is hier wel van belang. Op een zondag zoals hierboven is de vereniging slechts een van de honderden groepen die bijeenkomen in tambayans (hangplekken). Mensen groeperen zich op basis van meerdere overlappende identiteiten en interesses: van gedeelde afkomst en taal tot seksuele en gender identiteit, en van religieuze affiliatie tot politieke overtuiging. De grenzen tussen deze groepen zijn fluïde, en op bepaalde momenten kunnen deze kleine organisaties samensmelten in politieke actie zoals openbare demonstraties. Protesten kunnen gaan over kleine en grote misstanden in het land van herkomst en in Hong Kong, waaronder de arbeidsomstandigheden van buitenlandse huishoudelijk werkers.

Op zondag biedt Central ze een ruimte voor andere 'subjectiviteiten'

De FDH-regeling is tekenend voor de laissez-faire-moraal van de stad. Het 'importeren' van een bediende is aan minimale voorwaarden gebonden en er zijn weinig regels en toezicht op de arbeidsomstandigheden. De staatsregeling schrijft een gestandaardiseerd arbeidscontract voor die hoegenaamd werknemers moet beschermen. Echter, het contract verschuift de verantwoordelijkheid voor goede omstandigheden naar de werknemer. Alleen in criminele gevallen van misbruik en marteling (zoals Erwana Sulistyaningsih overkwam in 2014) krijgen werkgevers te maken met het gerecht. Het contract reduceert migratie tot een neutrale keuze: in ruil voor een inkomen accepteert de werker onregelmatige en lange uren, verplichte huisvesting bij de werkgever in huis en een visum die gebonden is aan de werkgever. Deze ongelijkwaardige en afhankelijke verhouding wekt veel protest op bij de werkers. De regering van Hong Kong ziet weinig in hervorming, maar de arbeidersprotesten hebben toch kleine vooruitgang geboekt op kleine punten. Zo mobiliseerden huishoudelijke werkers zich in protest in oktober 2016 nadat enkele collega's tijdens het glazenwassen van een hoogbouwtoeren door een val overleden waren. Door de protesten kondigde de Filipijnse regering een verbod op glazenwassen aan voor huishoudelijke werkers in Hong Kong. Na overleg werd het verbod opgeheven en het gestandaardiseerde arbeidscontract aangepast met specifieke veiligheidsregels voor glazenwassen.

Discours van commodificatie

Protest en kleine hervormingen blijken mogelijk, maar huishoudelijk werk in Hong Kong blijft omgeven door andersspecifieke en geracialiseerde discoursen zoals evident in derichtlijnen en adviezen van de vele bemiddelingsbureaus die potentiële werkgevers

Vrouwen zitten zonder schoenen op karton en dekens in kleine groepjes bij elkaar voor en onder het HSBC-gebouw. Er wordt ook geslapen, gegeten en getelefoneerd. Groepjes spreken wekelijks op dezelfde plek af. Schoon karton is 's ochtends te koop bij een verkoper met een winkelwagen voor \$2 HKD (2015).

Foto: Patricia Roach

Chater Road op zondag. Twee leden van de vereniging hangen een sjerp met een handgeschreven titel om een winnaar. Op de voorgrond zitten twee jury-leden.

Foto: Patricia Roach

helpen. Op hun websites geven de agentschappen aan dat nieuwe 'maids' meer onderdanig en goedkoper zijn maar in het begin meer africhting nodig hebben. Op deze websites kunnen werkgevers grasduinen in gegevensbanken en mogelijke werknemers selecteren op karakteristieken zoals nationaliteit, opleiding, ervaring, maar ook op leeftijd, gewicht en zelfs sterrenbeeld. Veel agentschappen bieden ook 'after purchase care' en een 'return policy', alsof ze stofzuigers verkopen. Filipijnse vrouwen lijken vooral het mikpunt van commodificatie, dat wil zeggen dat ze gereduceerd worden tot handelswaar of gebruiksvoorwerpen, waarbij ook nog een geseksualiseerd discours gebezigd wordt. Zij worden uitgebeeld als effectieve opvoeders, maar ook als bijzonder ontvankelijk voor promiscue gedrag, zwangerschap, en prostitutie. Deze seksuele praktijken worden vooral als problematisch gezien vanuit een kostenperspectief; de werkgever betaalt namelijk goed geld om een werker naar Hong Kong te halen.

Huishoudelijk werk blijft omgeven door genderspecifieke en geradicaliseerde discoursen

Dit beeld is krachtig en niet onomstreden. De grootste en meest bekende rustdagbijeenkomsten van Filipino's vindt plaats in Central, het hart van het financiële district. Duizenden verzamelen zich hier tussen de kathedralen van het mondiale kapitalisme: in de onderdoorgang van Norman Foster's HSBC-gebouw en op de voetgangersbruggen tussen de torens van commerciële bedrijven en banken die de beroemde skyline vorm geven. De overheid heeft tevergeefs geprobeerd de bijeenkomsten te verplaatsen naar anonieme gemeenschapscentra, maar Central blijft onveranderd populair. Middenin ligt Chater Road, ooit afgesloten op zondag om het publiek naar de luxe-winkels te lokken, maar al decennia een centraal punt voor huishoudelijke werkers. Hier op straat wordt voor een schoonheidswedstrijd een subversieve monoloog over 'slechte meisjes' uitgevoerd.

Een brede basis voor protest en demonstratie.

Er is geen sprake van een bewuste of coherente aanval gericht op instituties of concreet beleid maar toch is het verzet. Een bruikbare lens is hier het werk van antropoloog Lila Abu Lughod die stelt dat macht en verzet niet twee duidelijk tegenover elkaar

gestelde polen zijn; een heldere dichotomie ontbreekt. Omdat de macht meervoudig is en op complexe wijze opereert, kan er ook geen sprake zijn van één juiste vorm van verzet, maar kan deze ook meervoudig zijn. Naast haar provocerende uitspraken tart de kwaliteit van het optreden van onze deelnemer - dat wil zeggen haar talent als actrice - de sociale realiteit van haar gecommuniceerde bestaan als huishoudelijk werker. Doordeeweeks en op zaterdag wonen en werken de vrouwen onder het dak en het juk van hun werkgevers, maar op zondag biedt Central ze een ruimte voor andere 'subjectiviteiten': danser, zanger, komiek, activist, vriend of vriendin. Tijdens de activiteiten in hun *tambayans* vertroebelt het verschil tussen het sociale en het politieke. De activiteiten kunnen bestaan uit talentenjachten en schoonheidswedstrijden, uit het samen zingen van kerstliedjes met teksten die Filipijnse belastingen hekelen, of gewoon uit urenlang gezelligheid en geklets. Juist op die momenten worden subjectiviteiten uitgedragen die de commodificatie die gepaard gaat met de internationale arbeidsverhoudingen, overstijgen. Een focus op conventionele vormen van verzet (stakingen, protesten en demonstraties) mist juist hoe deze alledaagse praktijken de meer spectaculaire protestmomenten schragen. Geclusterd in tijd en ruimte creëren de honderdduizenden kleine handelingen elke zondag in Central samen een mogelijkheid om de arbeidsomstandigheden in tijden van mondiaal kapitalisme te bevragen en aan de kaak te stellen.

Literatuurselectie

- Abu Lughod, L. (1990). The romance of resistance: tracing transformations of power through Bedouin women. *American Ethnologist* 17, nr. 1, pp. 41-55.
- Constable, N. (2007) *Maid to Order in Hong Kong: Stories of Migrant Workers*, Second Edition. Ithaca: Cornell University Press.
- King-O'Riain, R.C. (2008). Making the Perfect Queen: The Cultural Production of Identities in Beauty Pageants. *Sociology Compass* 2, nr. 1, pp. 74-83.
- Nagy, S. (2008) The Search for Miss Philippines Bahrain—Possibilities for Representation in Expatriate Communities. *City and Society* 20, nr. 1, pp. 79-104.
- Parreñas, R.S. (2015) *Servants of Globalization: Migration and Domestic Work*, Second Edition. Stanford: Stanford University Press.

Dit artikel komt voort uit veldwerk van Patricia Roach, uitgevoerd voor een vergelijkende studie naar alledaagse praktijken van burgerschap van Filipijnse huishoudelijke werkers in Hong Kong en Nederland, als onderdeel van de onderzoeksmaster Urban Studies aan de Universiteit van Amsterdam (afgerond in 2016). Patricia Roach (patty.roach@gmail.com) woont en werkt in Canada. Dit artikel is uit het Engels vertaald door Wouter van Gent.

VERZET VANUIT DE ROSSE BUURT

Soho lijkt haar status als Londen's rosse buurt te verliezen als gevolg van morele regulatie en gentrificatie. Door verschillende tactieken van verzet te gebruiken weet een deel van de seksindustrie zich er nog staande te houden. Wat zijn de overlevingskansen van een rosse buurt in het huidige stedelijke klimaat?

Soho, van oorsprong de rosse buurt van Londen, bevindt zich in een fase van transformatie. De buurt ontwikkelde haar status als entertainment district in het naoorlogse vacuüm van de jaren '50, toen de binnensteden in verval raakten en daardoor bevolkt werden door minderbedeelde groepen zoals kunstenaars en arbeidsmigranten. De strategische locatie, de lage prijzen en groeiende koopkracht gaven de seksindustrie de ruimte om te bloeien. Ruim zestig jaar later staat Soho's seksindustrie onder druk. Steeds meer sekswerkplekken worden gesloten, net als de pornovideotheken en veel van de seksshops. De borden die burleske shows promoten hangen er vervallen bij en in de steegjes waar de straatprostituees ooit regeerden huizen nu hippe koffietentjes. Het proces van gentrificatie is in gang gezet en lijkt een vernietigend effect op de seksindustrie te hebben. Toch blijkt een deel van de industrie te overleven, waarbij verschillende tactieken van verzet worden ingezet.

Gentrificatie in Soho

De gentrificatie van Soho vindt volgens antropologe Erin Sanders-MacDonagh niet plaats volgens het klassieke patroon zoals dat in de jaren '60 al geanalyseerd werd door Ruth Glass (Londen) en Sharon Zukin (New York). Zij merkten op dat woonwijken die van oudsher door de arbeidersklasse werden bewoond veranderden als gevolg van de instroom van een creatieve klasse van kunstenaars, studenten en uiteindelijk young urban professionals.

Deze instroom ging gepaard met stijgende huizenprijzen, waardoor de buurt te duur werd voor de arbeidersklasse en deze verdreven werd naar de randen van de stad. Als gevolg van de veranderende bevolkingssamenstelling veranderde ook het commerciële aanbod van deze buurten, waardoor lokale winkels plaats moesten maken voor ketens en buurtcafés vervangen werden door lunch bistro's.

Soho kan volgens Sanders-MacDonagh niet als een typische woonwijk worden geïdentificeerd, aangezien het merendeel van het vastgoed wordt gebruikt voor commerciële en zakelijke doeleinden. De gentrificatie van dit entertainment district is van bovenaf in gang gezet door een samenwerking tussen private investeerders en de lokale overheid. Door het verstrekken van bouwvergunningen stimuleert Westminster City Council de bouw van exclusieve appartementen en hotels, terwijl de vergunningen van een aantal seksshops en pornovideotheken zijn ingetrokken en sekswerkplekken zijn ontruimd. Ook zijn de commerciële huren in Soho de afgelopen jaren flink gestegen, waardoor steeds meer kleine ondernemers hun panden moeten verlaten. Niet alleen de seksindustrie maar ook de gay bars, jazzclubs, marktverkopers en textielzaken ondervinden op deze manier last van de gentrificatie. De gemiddelde prijs van een huis in Soho werd begin dit jaar geschat op 2 miljoen pond, een stijging van ruim 67% ten opzichte van het afgelopen jaar. Met de komst van Cross Rail, de nieuwe transportlijn die dagelijks tienduizenden bezoekers met zich mee zal brengen, wordt de druk op Soho alleen maar groter.

Soho's Original Book Shop verkoopt naast seksartikelen nu ook mode en kunstboeken. Voor de deur is de bouwbedrijvigheid vol aan de gang.

Foto: Marthe Singelenberg

Volgens MacDonagh is de privaat-publieke samenwerking in Soho erop gericht om een rijke elite aan te trekken, waarbij Soho dient te worden opgeschoond van onwenselijke groepen zoals sekswerkers en hun protegees. Dit beleid wordt door geograaf Phil Hubbard aangemerkt als morele regulatie, waarbij de moraliteitskwestie rond de seksindustrie wordt ingezet om gentrificatie te legitimeren. Ook de technologische voortuitgang zorgt ervoor dat de seksindustrie verandert en zich minder zichtbaar manifesteert in de stedelijke omgeving. Dankzij het internet is seks toegankelijker geworden en is de consument niet meer gebonden aan locatie. Hoe gaan de belanghebbenden van Soho's seksindustrie om met deze ontwikkelingen?

Gentrificatie lijkt een vernietigend effect te hebben op de seksindustrie

Verboden genot

Soho stond lange tijd bekend om het grote aanbod aan seksshops en pornovideotheken en kende een levendige handel in de verboden pornografie. Tegenwoordig, vertelt een voormalig handelaar in pornofilms, is het runnen van een pornovideotheek steeds moeilijker geworden:

“Ze verwachten dat je elke dvd checkt om te kijken of er iets bij zit wat niet aan de voorschriften voldoet. Toen ik een boete kreeg van 5.000 pond ben ik ermee gestopt. Vroeger verdiende je soms 3.000 pond per dag; nu is het niet meer rendabel.”

De enkele videotheken die nog open zijn staan onder strenge controle en het aanbod is volgens de handelaar een stuk braver geworden. Bordjes met ‘licensed sex shop downstairs’ geven aan dat er niets illegaals meer te vinden valt. Toch blijkt er vanonder de toonbank nog verboden materiaal verkocht te worden en vindt er in het geheim nog illegale handel plaats. Door hun dagelijkse praktijken voort te zetten verzetten de handelaren zich tegen de verscherpte maatregelen. Volgens James Scott wordt deze alledaagse vorm van verzet door gemarginaliseerde groepen gebruikt als het te riskant is om openlijk in opstand te komen.

Ook het houden van een bordeel is in het Verenigd Koninkrijk illegaal, alhoewel het verkopen van seks legaal is. Lange tijd werden de sekswerkplekken in Soho getolereerd, maar Scotland Yard stelde dat dit beleid is aangepast om de problemen met criminaliteit die ‘historisch gezien’ rond prostitutie spelen aan te pakken. Sekswerkplekken kunnen alleen openblijven als aan te tonen is dat de vrouwen onafhankelijk kamers huren en dat er geen derde partij is die verdient aan de diensten van de sekswerkers. In de afgelopen jaren heeft de politie verscheidene invallen gedaan in Soho en een groot deel van de werkplekken ontruimd. Ook de straatprostitutie waar Soho vroeger om bekend stond is verdwenen.

Toch bewijzen de open deuren met felgekleurde bordjes waarop met stift ‘Model Girls’ geschreven staat dat er in Soho toch nog werkplekken open zijn. De bordjes zijn vaak verscholen achter de gevels van winkels of strategisch achterin het trappenhuis geplaatst. Ook de vele massagesalons waarvan informeel bekend is dat er seksuele diensten worden aangeboden zijn nog in bedrijf, al is daar aan de buitenkant niets van te zien. Ondanks de dreiging van de invallen gaan de overgebleven sekswerkers door met hun praktijken en proberen daarbij zo min mogelijk op te vallen. De werkplekken zijn voor hen immers de veiligste manier om hun geld te verdienen.

Save Soho, Save the Girls!

Waar een deel van de seksindustrie zoveel mogelijk onder de radar probeert te blijven, zijn er ook groepen die actief in opstand komen. Sinds 2013 heeft het English Collective of Prostitutes (ECP) verscheidene demonstraties georganiseerd tegen het uitzetten van sekswerkers in Soho, waarbij ze veel steun uit de buurt kregen. De demonstranten, die maskers droegen om niet herkend te worden, verzochten vastgoedbedrijf Soho Estates dringend om niet meer mee te werken aan de ontruiming van de bordelen in Soho waarvan het bedrijf de eigenaar was. Soho Estates vormt het erfgoed van showman Paul Raymond, die de seksindustrie in de jaren ‘60 van de afgelopen eeuw juist op de kaart zette. Op het hoogtepunt van zijn succes bezat Raymond een derde van Soho's vastgoed en verdiende hij tonnen aan seksshows en pornotijdschriften. Tijdens de protesten keerden de lokale sekswerkers zich tegen zijn bedrijf, dat na zijn dood in 2008 een andere koers insloeg. Volgens het ECP zijn de uitzettingen een manier om het ‘opschonen’ van Soho te legitimeren. Voor elk ontruimd bordeel kan immers een hotel of restaurant in de plaats komen.

Niet alleen sekswerkers maar ook de clubs waar erotische shows worden opgevoerd hebben last van de aangescherpte maatregelen. In 2014 moest de legendarische seksclub Madame Jojo's, tevens eigendom van Soho Estates, sluiten vanwege een geweldsincident. Doodzonde, vonden de betogers van Save Soho,

De verbouwing van Madame Jojo's en Walker's Court. Erboven het versleten uithangbord van Raymond's Revuebar, ooit Soho's populairste seksclub.

Foto: Marthe Singelenberg

Deze winkelgevel vormt een handige cover up voor de bordjes met 'Model Girls'. Foto: Marthe Singelenberg

een groep van muzikanten, acteurs en kunstenaars die verbonden zijn aan Soho. De groep, die de creativiteit en tolerantie in de buurt wil beschermen, ziet de seksindustrie als een belangrijk onderdeel van Soho. Door middel van petitie en lobbyen proberen de actievoerders het opschonen van de buurt te voorkomen. De protesten van beide actiegroepen hebben veel aandacht gekregen in de media en dwongen de autoriteiten en de investeerders om op de kritiek te reageren. Toch lijken hun protesten weinig te hebben uitgehaald; de ontruimingen gaan door en Madame Jojo's wordt momenteel verbouwd.

'Edgy, not seedy'

Voor de directie van Soho Estates kwam het sluiten van Madame Jojo's juist goed uit, hoewel de seksclub ooit het stokpaardje was van Raymond's imperium. De uitbater van de club raakte na het incident zijn vergunning kwijt; een goede aanleiding om het pand op te knappen en het verouderde interieur van de club een nieuw gezicht te geven. Het oude Madame Jojo's en de omringende panden aan Walker's Court, een smalle steeg die ooit de doorgang was voor hoerenlopers en drugsgebruikers, staan de komende jaren in de steigers. De visie: edgy, not seedy.

In dit kader opende Soho Estates in Walker's Court The Box, een exclusieve seksclub met een streng deurbeleid. Tafelprijzen beginnen bij £1.000 per avond en de duurste champagne op de kaart kost £20.000. Prins Harry en prinses Beatrice zijn slechts enkele van de graag geziene gasten van Soho's nieuwe high society. Hiermee speelt Soho Estates in op de nieuwe elite die de opwaardering van de buurt met zich mee brengt; 30 jaar geleden was het onwaarschijnlijk dat de koninklijke familie een voet in Soho zou zetten. Volgens MacDonagh vormt The Box het bewijs

dat de morele regulatie niet geldt voor de elite; seks is nog altijd verkrijgbaar voor degenen die het zich kunnen veroorloven.

Ook de seksshops lijken zich aan te passen aan de veranderende vraag. Veel winkels zijn gesloten of hebben hun handel verplaatst naar een online omgeving. De winkels die nog seksartikelen verkopen hebben hun aanbod aangepast aan hun nieuwe klantenbestand. Een medewerker van seksshop Simply Pleasures vertelt: "We verkopen nu minder leer en meer producten voor hetero stellen. Ook het uiterlijk van de winkel is toegankelijker geworden." Net als Soho Estates spelen deze ondernemers in op de vraag van hun nieuwe klanten. Volgens een van de verkopers is de gentrificatie van Soho onvermijdelijk en moet iedere ondernemer die wil overleven zich hieraan aanpassen.

Alledaagse vormen van verzet lijken een effectieve strategie om te overleven

Aanvechten, aanpassen of doorgaan

Soho's seksindustrie is nog niet verdwenen, maar de ontruimingen, boetes en renovaties hebben de afgelopen jaren voor opschudding gezorgd. Er zijn verscheidene sekswerkers uitgezet en een aantal ondernemers in de seksindustrie kozen eieren voor hun geld. Sommigen weigeren zich echter door de opschoningen te laten weggagen en komen daarbij openlijk in verzet. Daarbij worden zij gesteund door buurtbewoners, media en actiegroepen als Save Soho en het English Collective of Prostitutes. Hoewel de protesten nog niet veel hebben te lijken uitgehaald, lijken de alledaagse vormen van verzet die de pornohandelaren en sekswerkers toepassen een meer effectieve strategie om te overleven. Het is echter de vraag hoe lang zij weten stand te houden in het grijze gebied van de illegaliteit. Andere ondernemers in de seksindustrie passen zich liever aan en focussen zich op een ander deel van de markt; de consument die meer te besteden heeft. Het vastgoedbedrijf van Paul Raymond, die de seksindustrie in de naoorlogse periode op de kaart zette, speelt handig in op de ontwikkelingen en werkt samen met de overheid om Soho een nieuw gezicht te geven.

Voor wie wat te besteden heeft blijft seks een verkrijgbaar goed in Soho. En wie daar niet van houdt kan terecht in een voormalig bordeel voor een cocktail of een latte macchiato.

Literatuurselectie

- Glass, R. (1964) Introduction: Aspects of Change. In: Glass, R (Ed.) London: Aspects of Change. London: MacKibbin and Kee.
- Hubbard, P. (2000) Desire/disgust: mapping the moral contours of heterosexuality, *Progress in Human Geography* 24, nr. 2, pp. 191–217.
- Sanders-McDonagh, E., Peyrefitte, M. & Ryalls, M. (2016) Sanitising the City: Exploring Hegemonic Gentrification in London's Soho. *Sociological Research Online* 21, nr. 3, pp. 1-4.
- Scott, J. C. (1989) Everyday Forms of Resistance. *The Copenhagen Papers*, 4, nr. 89, pp. 33-62.
- Zukin, S. (1987) Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core, *Annual Review of Sociology* 13, pp. 129-147.

Marthe Singelenberg (marthesingelenberg@gmail.com) is research master student Urban Studies aan de UvA. Dit artikel is gebaseerd op etnografisch veldwerk in 2016-2017 en onderdeel van een vergelijkend onderzoek naar de veranderde rosse buurten van Amsterdam en Londen.

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke
ontwikkelingen in Nederland en
daarbuiten | reisverhalen | opinies
| achtergrondinformatie | recensies |
columns | geografische agenda
| interviews | nieuwsberichten |
boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts
€ 35 per jaar, aio's en oio's betalen € 72 (normale prijs € 96,50 per
jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig
Genootschap (KNAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in
Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel
030 7115 110 voor een abonnement.
Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAG
g

LOUTER LUCHT?

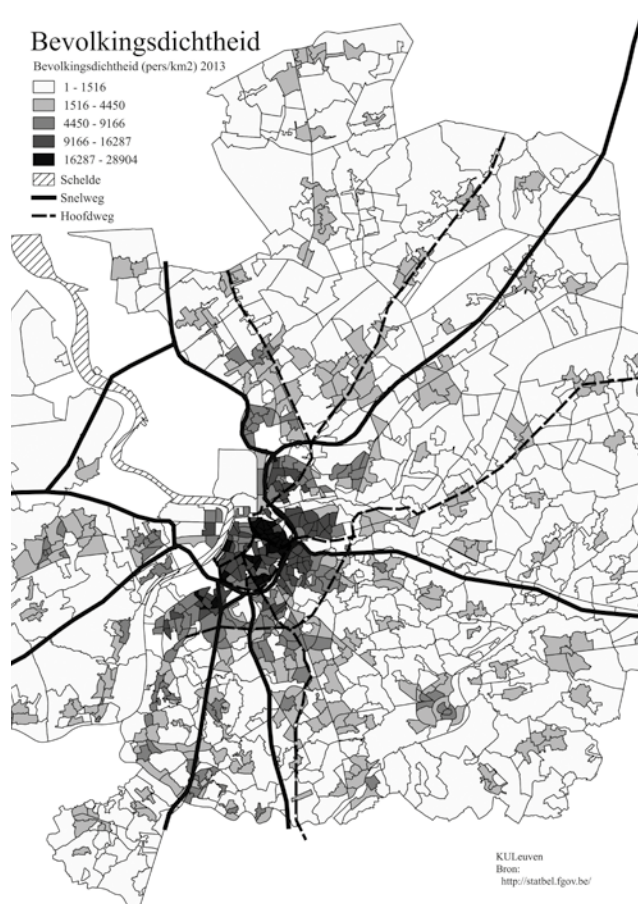
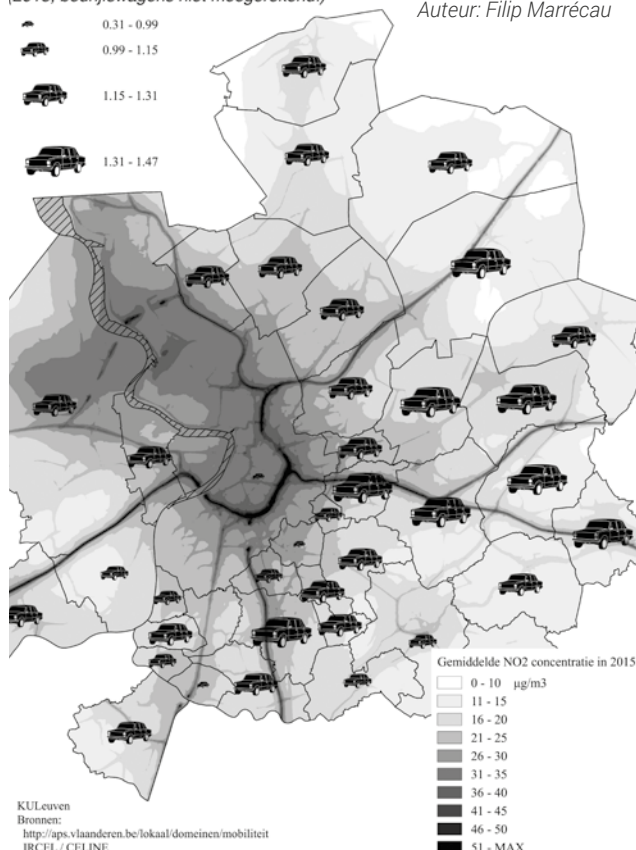
LUCHT, ONGELIJKHEID EN SOCIAAL PROTEST

In dit stuk brengen we de ruimtelijke ongelijkheid van luchtkwaliteit in Antwerpen in beeld. We tonen hoe deze sociale ongelijkheden weerspiegelt en versterkt. We bespreken hoe actiegroepen (de verbeelding van) deze ruimtelijke ongelijkheid al dan niet mobiliseren in hun initiatieven om luchtkwaliteit op de agenda zetten in de stad.

IJle lucht

Lucht is een homogeen mengsel van gassen in de onderste lagen van de aardse atmosfeer. Het is een essentiële component van het menselijk metabolisme en dus een van de meest fundamentele voorwaarden voor menselijk leven. Medische studies benadrukken al decennia de negatieve effecten van luchtvervuiling op de menselijke gezondheid. Maar ruimtelijke en sociale ongelijkheden in luchtkwaliteit krijgen heel wat minder aandacht. Lucht wordt bestudeerd vanuit een fysisch, gezondheids- of technologisch perspectief, maar lijkt geen onderwerp voor sociale of politieke wetenschappers.

Aantal auto's per huishouden (2015, bedrijfswagens niet meegerekend)

Auteur: Filip Marrécau

Lucht(vervuiling) wordt, net als andere 'natuur', sociaal geproduceerd. De kwaliteit ervan wordt beïnvloed door machtsverhoudingen, ongelijkheden en conflicten. Toch is een politieke analyse van lucht(vervuiling) geen evidentie. Andere metabolische processen als water(vervuiling) of voedsel(afval) zijn het object van expliciete politieke, collectieve besluitvorming. Ze vereisen intense planning en coördinatie. Water moet naar consumenten worden geleid via pijpleidingen, riolen voeren het afvalwater af. De distributie van voedsel en voedselafval vereist grote en complexe infrastructuurwerken, van conservenfabrieken over transportroutes tot koelinstallaties. Lucht is echter nooit zelf een object van (ruimtelijke) planning. Luchtvervuiling treedt meestal op als een externaliteit van andere (ruimtelijk geplande) stedelijke metabolische processen zoals wegeninfrastructuur, landbouwbeleid, de planning en regulering van industriezones. Het belang en de effecten van luchtvervuiling wordt pas na de feiten (h) erkend.

Ook het onzichtbare en ontastbare karakter van lucht(vervuiling) maken van lucht een weinig populair politiek thema. De samenstelling van lucht, de pollutanten die het bevat, en hun effecten op de menselijke gezondheid, blijven grotendeels onzichtbaar voor het blote oog. De ongelijke machtsverhoudingen die in de lucht zijn ingeschreven en die de ruimtelijke verdeling van 'goede' en 'slechte' lucht bepalen zijn dan ook moeilijk leesbaar. Om luchtkwaliteit tot een politiek strijdpunt te verheffen is een stevige vertaalslag nodig. Dat maakt de politisering van luchtkwaliteit een interessant onderwerp van onderzoek.

Wij en zij

Zonder passie is er geen beweging. Passie veronderstelt collectieve identificatie. Collectieve identificatie veronderstelt een 'wij' en een 'zij'. Met andere woorden: zonder conflict is er geen beweging.

Zonder 'wij' en 'zij' is er geen politisering. Individuen moeten zichzelf tot een collectieve actor omvormen. Gemeenschappelijke belangen worden gedefinieerd, onderling vertrouwen wordt versterkt. Een collectieve identiteit verbeeldt de belangen die mensen met elkaar delen en die ze via de beweging verdedigen; bij voorkeur mobiliseert deze identiteit ook het onderlinge vertrouwen nodig om zich in te zetten voor en met elkaar. Een beweging die een sterke identiteit weet te vormen, kan haar leden motiveren tot een grote inzet voor het collectief.

Zo'n identiteit is niet kant en klaar voor handen. Ze wordt gecreëerd doorheen de bijeenkomsten, activiteiten en acties van de beweging en is het resultaat van zowel bewuste als onbewuste keuzes en vertaal oefeningen. Tijdens de ontwikkeling van een politiek conflict worden stukjes beelden en verhalen in elkaar gepuzzeld tot een min of meer samenhangend discours. Tegelijk wordt dat discours verspreid binnen de samenleving, in de hoop meer mensen achter zich te krijgen om de beweging te versterken.

Nu is er geen 'wij' zonder een 'zij'. Elke poging om individuen samen te smeden tot een 'wij', veronderstelt de (bewuste of onbewuste) definitie van een 'zij', een tegenstander of doelwit van mobilisatie. Een expliciet benoemde en identificeerbare tegenstander maakt de strijd niet alleen tastbaarder, de strategieën en acties van de tegenstander zijn ook vaak een trigger voor extra bewegingsenergie, ze lokken tegenreacties uit.

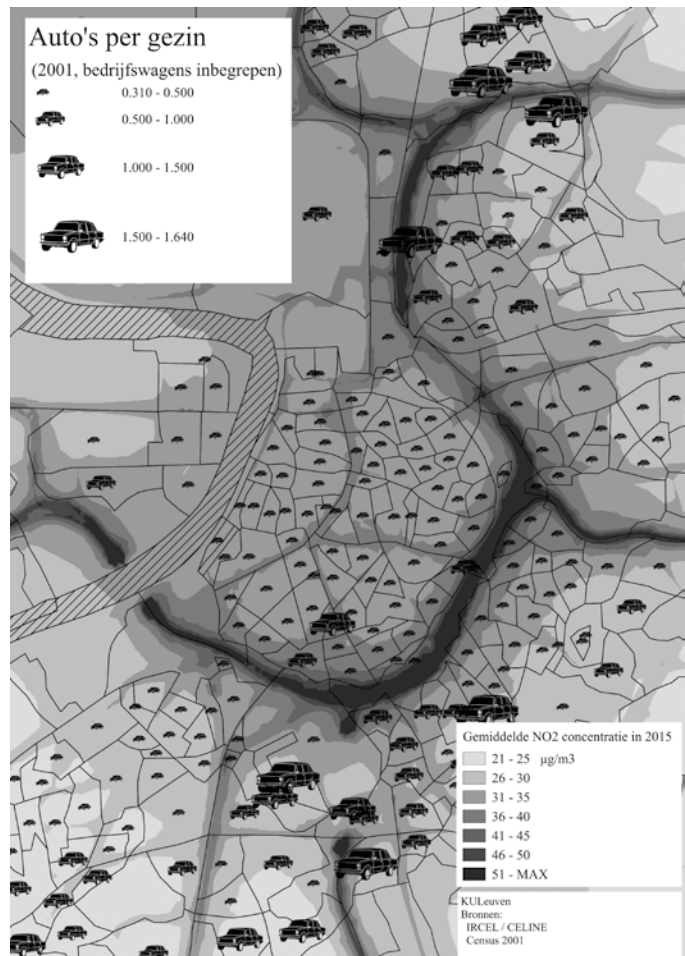
Een sterke politisering is cruciaal: voor- en tegenstanders worden gedwongen zich te uiten, hun argumenten aan te scherpen en te delen. Politisering is een uitdaging voor elke sociale beweging. Het strijddoel moet op de politieke agenda worden gezet, het moet het onderwerp worden van publiek debat. Met een ontastbaar en onzichtbaar thema als luchtvervuiling staan bewegingen voor een extra uitdaging. Hoe smeed je een 'wij' en een 'zij' rond iets ontastbaars als luchtvervuiling? Hoe maak je belangen zichtbaar als je onderwerp van strijd zelf onzichtbaar is?

Het onzichtbare en ontastbare karakter van lucht(vervuiling) maken het een weinig populair politiek thema

Ademloos Antwerpen

België is een van Europa's belangrijkste hotspots van luchtvervuiling. De gemiddelde Belg verliest 13,2 maanden van haar leven als gevolg van vervuiling door fijn stof (PM 2,5). Verkeer is de belangrijkste vervuiler in België, met gemiddeld 1/3 van de vervuiling afkomstig uit België zelf. Een gebrek aan ruimtelijke ordening, een fijnmazig wegennet en een hoog aandeel aan (sterk vervuilende, maar fiscaal voordelige) dieselauto's maken van België een belangrijke vervuiler. In stedelijke gebieden is de lokale concentratie aan vervuilende stoffen nog een pak hoger. Antwerpen in het bijzonder is zwaar getroffen: Antwerpenaren leven gemiddeld 3 jaar minder lang ten gevolge van luchtvervuiling. Opnieuw is verkeer, samen met de haven en verwarming, de belangrijkste bron van vervuiling.

Antwerpen als middelgrote stad genereert natuurlijk zelf heel wat verkeer. De helft van de wagens in Antwerpen hebben een lokale bestemming. De historische locatie van de Antwerpse Ring in het hart van de stad stelt een groot deel van de bevolking echter ook bloot aan vervuiling door doorgaand verkeer. Over die Ring rijden dagelijks 300 000 wagens (waarvan 27% vrachtwagens). Meer dan

80% ervan is doorgaand verkeer. De hoogste bevolkingsdichtheden vinden we in de buurten nabij de Ring. Daardoor wonen er 350 000 mensen (tweederde van de Antwerpse bevolking) binnen een afstand van 1500 meter van de Ring.

Wij en zij

In Antwerpen is de afgelopen jaren luchtvervuiling uitgegroeid tot een van de belangrijkste politieke thema's. De geplande uitbreiding van de Antwerpse Ring bracht een ongeziene coalitie aan actiegroepen op de been die tienduizenden mensen wist te mobiliseren, in niet geringe mate door de Ring te linken aan luchtvervuiling en de kwalijke gezondheidsgevolgen ervan voor de Antwerpenaar.

Anders dan luchtvervuiling, is de Antwerpse Ring uitermate tastbaar, zichtbaar en hoorbaar. Door luchtvervuiling discursief te koppelen aan de Ring zijn de Antwerpse actiegroepen erin geslaagd om luchtvervuiling zichtbaar te maken, en er een duidelijke 'schuldige' voor aan te duiden. Met kaarten (vooral van het aan dieselmotortoot verbonden NO₂) wordt duidelijk gemaakt dat luchtvervuiling geconcentreerd voorkomt bij grote autowegen, en dat het dus die autowegen en het autoverkeer zijn die verantwoordelijk zijn voor luchtvervuiling. De BAM, de privaat-publieke organisatie die de uitbreiding van de Antwerpse Ring voorbereidt, vormt bovendien een duidelijk aanspreekbare 'actor' op het terrein die verantwoordelijk kan worden gehouden voor de Antwerpse lucht. De Antwerpse actiegroepen tegen de uitbreiding van de Ring plaatsten luchtkwaliteit op de Antwerpse politieke agenda. Hun ruimtelijke discours over verkeersgebonden luchtvervuiling maakte lucht tot een tastbaar onderwerp van debat en contestatie.

Auteur: Filip Marrécau

De luchtvervuiling aan de Ring komt echter minder prominent in beeld wanneer de actiegroepen de Antwerpenaar proberen te mobiliseren en een collectieve identiteit proberen aan te spreken om hun beweging op te bouwen. Om een breed draagvlak te bouwen wordt, wanneer slachtoffers worden aangeduid, de hele Antwerpse bevolking aangeduid. De nadruk ligt op de onrechtvaardigheid die 'de Antwerpenaar' wordt aangedaan. Die Antwerpenaar ademt vervuilde lucht in, afkomstig van doorgaand verkeer. Maar welke Antwerpenaar ademt het meest vervuilde lucht in? En waar komt dat verkeer eigenlijk vandaan? Het antwoord op die vragen wordt strategisch in het midden gelaten.

Milieuonrechtvaardigheid

De Antwerpse actiegroepen zijn een van de eerste bewegingen in België die expliciet milieuonrechtvaardigheid aankaarten. Met aangehouden strijd en een duidelijke communicatiestrategie zijn ze erin geslaagd om mensen bewust te maken van de kwalijke gevolgen van verkeersgebonden luchtvervuiling, en hebben ze ook vormgegeven aan het beeld van een Antwerpen dat verstikt wordt door de automanie van de rest van Vlaanderen. Dit is op zich een unieke verwezenlijking. Maar als we een beetje dieper ingaan op deze problematiek, dan kan de onrechtvaardigheid nog scherper worden gesteld.

Anders dan
luchtvervuiling is de
Antwerpse Ring uitermate
tastbaar

Onderlinge verschillen in kwetsbaarheid en privilege worden strategisch aan de kant geschoven

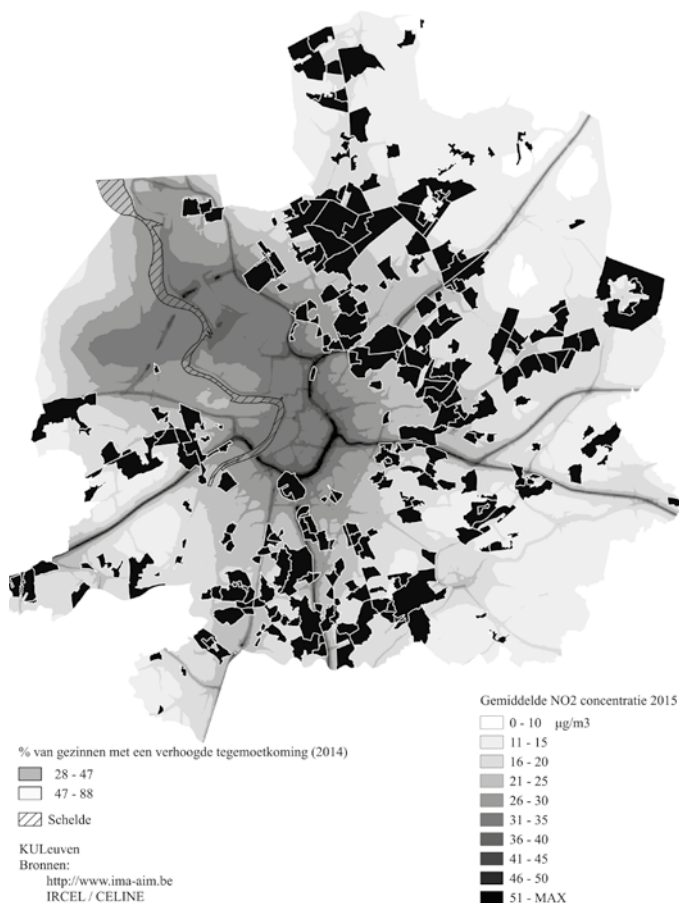
Om te beginnen blijken diegenen die vuile lucht inademen niet persé diegenen te zijn die hem produceren. De stad Antwerpen is in het stadsgewest de gemeente met het kleinste aantal auto's per gezin, maar ook in de wijken rond de Ring is het autobezit doorgaans bijzonder laag. Dat heeft niet alleen te maken met een beter openbaar vervoersaanbod: veel gezinnen in die buurten kunnen zich simpelweg geen auto veroorloven.

De sterk vervuilde zone rond de ring kent niet alleen de hoogste bevolkingsdichtheid; ze huisvest ook de armste bevolking. De Oosterweelverbinding sluit aan bij het noordelijke deel van de Ring en zal daar het verkeer drastisch doen toenemen. Net daar is het aandeel bewoners met een inkomenscompensatie of uitkering het hoogst. Dat vooral de armste bewoners van Antwerpen getroffen worden, zorgt voor een driedubbele onrechtvaardigheid. Enerzijds worden zij als gevolg van luchtvervuiling sterker getroffen door gezondheidsproblemen (van hart- en vaatziekten tot ademhalingsklachten als astma). Anderzijds neemt voor gezinnen met een laag inkomen vaak ook een te grote hap uit het budget. Het feit dat zij verhoudingsgewijs minder bijdragen tot het probleem maakt het verhaal helemaal ironisch.

Aandeel aan niet-Belgen in de buurten

Auteur: Filip Marrécau

Auteur: Filip Marrécau

Dezelfde wijken zijn bovendien ook wijken met het grootste aandeel bewoners uit etnisch-culturele minderheden. Door racisme en discriminatie op de woningmarkt hebben ze vaak minder vrijheid om hun woonplaats te kiezen. Zo komen ze ook in wijken met een slechtere luchtkwaliteit terecht. Bovendien blijkt uit eerdere studies dat etnisch-culturele minderheden ook een hoger risico op armoede lopen. Zo wordt luchtvervuiling een intersectionele kwestie waarbij racisme en sociale uitsluiting hand in hand gaan en het probleem versterken.

Rijken ontsnappen de dans

De sociale onrechtvaardigheid in de ongelijke verdeling van luchtvervuiling wordt nog versterkt wanneer we kijken naar de woonplaats van de meer geprivilegieerde groepen in het Antwerpse stadsgewest. De wijken met het grootste aandeel rijkere bewoners bevinden zich - op enkele uitzonderingen na - allemaal op veilige afstand van de Antwerpse Ring. Deze wijken bevinden zich aan het tracé van de Antwerpse Grote Ring: een al in de jaren 1960 geplande Ring voor doorgaand verkeer, die door hardnekkige protesten vanuit deze wijken nooit werd gerealiseerd. Ook vandaag nog wordt een (gedeeltelijke) Grote Ring door de Antwerpse actiegroepen vaak als alternatief voorgesteld voor de capaciteitsverhoging van de bestaande Antwerpse Ring. Deze alternatieve tracés werden door BAM en de Vlaamse regering echter nooit echt serieus genomen. Vreemd, als we vaststellen dat net in die wijken het autobezit het hoogst is.

Hou het luchtig?

De Antwerpse actiegroepen hebben milieuonrechtvaardigheid op de Belgische politieke agenda gezet. Door een uitgekiend discours slaagden ze erin de Antwerpenaar achter zich te scharen in hun verzet tegen de Ring. Door middel van ruimtelijke beelden en associaties werden een 'wij' (de Antwerpse bevolking) en een 'zij' (de Ring, de BAM, de Vlaamse regering) gedefinieerd om verkeersgebonden luchtvervuiling te politiseren. Daarbij werd selectief gebruik gemaakt van de kennis over de ruimtelijke

verdeling van luchtvervuiling. Bepaalde ongelijkheden worden benadrukt, terwijl andere minder aandacht krijgen. De redenen daarvoor zijn strategisch: men wil een zo groot mogelijke groep mobiliseren. Die mag niet zo groot worden dat de onrechtvaardigheid niet langer tastbaar of zichtbaar kan worden gemaakt. Maar onderlinge verschillen in kwetsbaarheid en privilege, of de intersectionaliteit van luchtvervuilingsproblemen, worden wel strategisch aan de kant geschoven om de eenheid te bewaren. Nu de actiegroepen onderhandelingen zijn gestart met de Vlaamse regering, zal het een uitdaging worden om die onderlinge verschillen in kwetsbaarheid in rekening te brengen, prioriteit te geven aan de minst geprivilegieerde groepen, zonder daarbij in te boeten aan slagkracht.

Literatuurselectie

- Buzzelli, M. (2008) A political ecology of scale in urban air pollution monitoring. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 33, nr. 4, pp. 502-517.
- Claeys, M. (2013) Stilstand. Het Oosterweeldossier. Leuven: Van Halewyck.
- Graham, S. (2015) Life support: The political ecology of urban air. *City*, 19, nr. 2-3, pp. 192-215.
- Kay, S., Zhao, B., en Sui, D. (2015) Can social media clear the air? A case study of the air pollution problem in Chinese cities. *The Professional Geographer*, 67, nr. 3, pp. 351-363.
- Loopmans, M. (2014) David tegen Lange Wapper, AGORA, 2014-3.
- Véron, R. (2006) Remaking urban environments: the political ecology of air pollution in Delhi. *Environment and Planning A*, 38, nr. 11, pp. 2093-2109.

Maarten Loopmans (Maarten.Loopmans@kuleuven.be) is hoofddocent Politieke Ecologie en Stadsgeografie aan de KU Leuven en doet onderzoek naar de relatie tussen stadsontwikkeling, sociale ongelijkheid en milieuproblemen.

Filip Marrécau (Filip.marrecau@gmail.com) is onderzoeker aan de afdeling geografie van de KU Leuven en bij Expeditions vzw (www.xpeditions.eu) en doet onderzoek naar luchtvervuiling en plattelandsontwikkeling.

Anneleen Kenis (Anneleen.Kenis@kuleuven.be) is postdoctoraal onderzoeker bij het FWO aan de KU Leuven en gastonderzoeker aan King's College, Londen. Ze doet onderzoek naar de politieke constructie van milieuproblemen.

VERZET IN FLY-OVER COUNTRY

Een populistische revolutie voltrekt zich via het stemlokaal. Hoe ziet de geografie van dit onbehagen er uit, in Nederland en daar buiten?

Met fly-over country wordt in de Verenigde Staten het uitgestrekte binnenland aangeduid. Progressieve elites vliegen er letterlijk overheen op weg van kust naar kust, maar de verkiezingen worden er wel beslist. Donald Trump behaalde hier zijn cruciale stemmen, tot verbijstering van veel grootstedelingen. Ook in andere landen manifesteert zich de maatschappelijke onvrede en zetten rechtspopulistische partijen de toon. Waar links na '1968' het debat bepaalde, zien we nu een rechtse revolutie. Maar waar links destijds erg zichtbaar was in het stedelijke straatbeeld, met protestmarsen en krakersrellen, vindt deze rechtspopulistische revolutie plaats in het stemlokaal in de periferie van stad en land.

Nieuwe tegenstellingen

De onvrede lijkt een reactie op een liberale consensus waarmee de traditionele partijen zich hebben vereenzelvigd. Processen als globalisering, Europese eenwording en migratie hebben ook in Nederland geleid tot nieuwe tegenstellingen die oude partijlijnen doorkruisen. Naast de traditionele links-rechtstegenstelling die samenhangt met sociaal-economische thema's, zien we nu een tegenstelling tussen een liberale kosmopolitische positie en een meer behoudende en op de natiestaat gerichte oriëntatie. De traditionele partijen in Nederland, de sociaal-democratische PvdA, het christendemocratische CDA en de rechtliberale VVD, zien hun kiezers weggelopen naar partijen met een meer uitgesproken visie over deze nieuwe thema's. Enerzijds is er concurrentie van

progressieve partijen als GroenLinks en het sociaal-liberale D66, anderzijds lopen kiezers over naar de rechtspopulistische PVV, de linkspopulistische SP en de ouderenpartij 50PLUS. Waar de eerste twee partijen vooral hoogopgeleiden trekken, zijn de populistische uitdagers vooral populair onder laagopgeleiden. Zij doen het goed onder kiezers die op sociaal-economisch terrein linkse en op sociaal-cultureel terrein behoudende standpunten innemen.

Als gevolg van nieuwe tegenstellingen verandert de electorale kaart. Bolwerken van de traditionele partijen lopen in verschillende richtingen leeg. In de steden met veel hoogopgeleiden, zoals Amsterdam, verliest de PvdA haar aanhang vooral aan de progressieve partijen D66 en GroenLinks, terwijl kiezers in arme gemeenten zoals Pekela in Noordoost Groningen overstappen naar PVV en SP. Ook voor de VVD is in een stad als Amsterdam D66 een concurrent, terwijl de laagopgeleide aanhang van die partij in plaatsen als Den Helder juist eerder naar de PVV neigt. Welke ruimtelijke patronen op de verkiezingskaart te zien zijn hangt ook af van de thema's die in de campagne veel aandacht krijgen. Als het veel over sociaal-economische thema's gaat, dan doen de linkse partijen het goed in de grensprovincies. Gaat het echter meer over culturele thema's, dan schuiven de regio's Amsterdam en Utrecht naar links, maar maakt de rest van het land een ruk in conservatieve richting. De periferie lijkt dus links én conservatief.

Hoe nieuwe contrasten oude tegenstellingen doorsnijden werd ook scherp zichtbaar tijdens het referendum in april 2016 over het al

dan niet sluiten van een associatieverdrag tussen de Europese Unie en Oekraïne. Van oudsher linkse studentensteden en rijke rechtse randgemeenten stemden voor. Traditioneel linkse regio's met veel laagopgeleiden en conservatieve plattelandsgebieden stemden tegen. Het patroon van de Britse Brexit was vergelijkbaar: rijk links Londen koos voor de EU, het arme linkse noorden van Engeland wilde eruit. De verkiezingskaart van Oostenrijk ging daarnaast compleet op de schop toen een groene en een rechtspopulistische presidentskandidaat het onlangs tegen elkaar opnamen. Het traditioneel rechtse westen stemde op de groene kandidaat, terwijl het rode zuidoosten rechtsaf sloeg. En ook in de Verenigde Staten zijn opvallende veranderingen waar te nemen: het industriële Mid West schoof op naar de Republikeinen, de welvarende suburbs in de zuidelijke staten juist naar de Democraten.

Stad en suburb

Zoomen we in op het stedelijk gebied dan valt een specifieke uitsortering van kiezers op. Ondanks dat het totale percentage populistische kiezers per stad verschilt, zien we overal een vergelijkbaar patroon. De binnensteden, waar veel jonge hoogopgeleiden wonen, zijn doorgaans het domein van D66, GroenLinks en VVD. De aanhang van deze partijen trekt mee met het proces van gentrificatie, de sociale, culturele en economische opwaardering van oude, in het bijzonder negentiende-eeuwse, wijken. Dan volgt een zone met wijken waarin veel mensen met een migrantenachtergrond wonen. De PvdA was hier vanouds groot, maar inmiddels is de migrantenpartij Denk hier doorgebroken. In de ring daaromheen manifesteren PVV en in mindere mate SP zich. Voorbeelden zijn de begin 20e eeuw gebouwde 'tuindorpen': laagbouwwijken als Tuindorp Oostzaan in Amsterdam, Soesterkwartier in Amersfoort en Vreewijk in Rotterdam. Dit zijn buurten met veel sociale woningbouw en een hechte sociale structuur. De meeste populistische kiezers zijn echter te vinden in de naoorlogse wijken. Opvallende pieken vinden we in de goedkopere delen van de suburbane wooneerwijken uit de jaren tachtig. Deze zijn vooral veel te vinden in de zogenoemde groeikernen nabij de oude steden: plaatsen als Purmerend, Almere, Nieuwegein en Wijchen.

Het populisme lijkt vooral daar te gedijen waar grote veranderingen hebben plaatsgevonden

Deze satellietsteden en dorpen laten treffend de eerder beschreven dynamiek van ruimtelijke ontwikkelingen en stemgedrag zien. In de jaren negentig waren het nog veelal welvarende bolwerken van de liberale partijen VVD en D66, maar inmiddels maken ze een proces van sociale daling mee. Terwijl de stad gentrificeert en de hogere middenklasse kiest voor ofwel binnenstedelijk óf landelijk wonen, trekt de lagere middenklasse, autochtoon en allochtoon, nu, deels noodgedwongen, de stad uit richting de omliggende groeikernen. De oudere delen van de groeikernen, gebouwd in de jaren zeventig en tachtig, kleuren PVV, terwijl de meer welvarende bewoners, vaak VVD-stemmend, verder trekken naar nieuwere wijken. Kijken we over een langere periode dan valt op dat het zwaartepunt van de populistische stem opschuift van de stad richting suburb en platteland. Zo scoorden rechtspopulistische voorlopers van de PVV zoals de CentrumDemocraten in de jaren negentig en de Lijst Pim Fortuyn in 2002 in Amsterdam nog op of boven het landelijk gemiddelde. Tegenwoordig is de PVV er juist aanzienlijk kleiner dan gemiddeld. Ook in andere landen valt op dat de steun voor

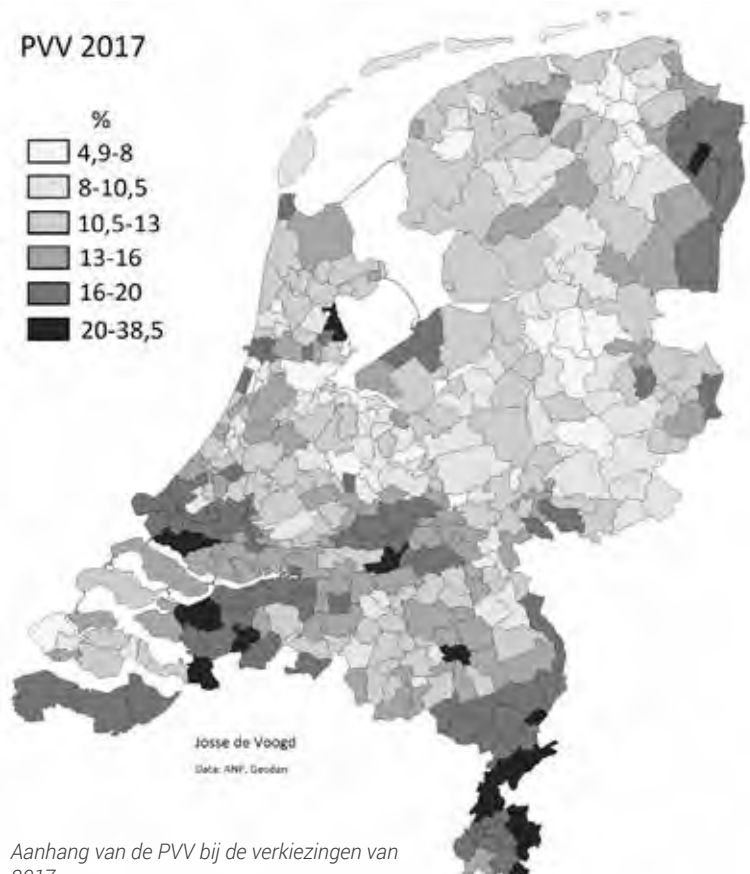
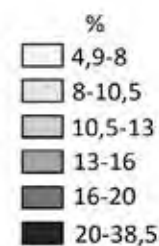
het rechtspopulisme uitwaaiert over de suburbs en het platteland, terwijl succesvolle grote steden linksliberale bolwerken blijven of worden. De binnensteden van Londen, Kopenhagen en Parijs zijn witte vlekken op de respectievelijke kaarten van het Britse UKIP, het Franse Front National en de Deense Volkspartij. Enerzijds lijkt de suburbane en rurale proteststem een stem tegen de verspreiding van de stedelijke levenssfeer: migratie en criminaliteit houdt men graag uit de buurt. Anderzijds lijkt het ook te gaan om een bredere afwijzing van een stedelijke kosmopolitische blik op de wereld.

Van steenfabriek tot vissershaven

De geschiedenis van plaatsen, die perioden van bloei en verval kenden, doet er daarnaast toe. Binnen en buiten de grootstedelijke regio's valt op hoe de populistische partijen het in vrijwel alle haven- en industriegebieden goed doen, zoals in Rijnmond, Almelo, Tiel, de Limburgse Mijnstreek, Roosendaal en Vlissingen. Dat geldt ook voor kleinere plaatsen in het rivierengebied waar de werkgelegenheid leunde op steenfabrieken en scheepswerven. Hier woont een middenklasse die onder druk staat door deïndustrialisering en automatisering.

Waar PVV en SP het allebei goed doen in industriegebieden, piekt de PVV ook in regio's met veel kleine bedrijven, zoals de bouwvakkersdorpen Volendam, Kerkdriel en Sint-Willebrord. Dat laatste dorp was ooit het armste van Nederland, en stond bekend om de smokkel. Nu wordt de rijkdom uitbundig getoond met de vele zelfgebouwde huizen. Het zijn dorpen waar men de zaken graag met elkaar regelt en de overheid graag op afstand houdt. Waar het populisme elders lijkt voort te komen uit achterstanden waarvoor men een overheidsoplossing verwacht, lijkt het hier eerder een roep om vrijheid en erkenning van de 'self-made' man of vrouw. De scores voor de PVV zijn ook hoog in een aantal vissersplaatsen, zoals Scheveningen, Den Helder en Yerseke. Men is hier wars van

PVV 2017

Aanhang van de PVV bij de verkiezingen van 2017

Europese regels en in de havens hangen protestborden gericht tegen milieumaatregelen die de mogelijkheden van de vissers beperken. Het zijn de spaarzame vormen van populistisch verzet die zichtbaar zijn in de ruimte. Dat geldt ook voor de protesten tegen asielzoekerscentra. Bij verschillende door gemeenten georganiseerde informatiebijeenkomsten liepen de emoties hoog op. Diverse dorpen in de periferie waar een asielzoekerscentrum is gevestigd laten hoge PVV-scores zien, zoals het Oost-Groningse Ter Apel.

De populistische stem is alomtegenwoordig, maar kan gemakkelijk over het hoofd worden gezien door de stadse middenklasse

Noord en Zuid

Opmerkelijk zijn verder de verschillen tussen het noorden en zuiden van Nederland. Wanneer we de uitslagen van PVV, SP en 50PLUS bij elkaar optellen blijkt de aanhang samen te vallen met oude breuklijnen uit de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en met de aanhang van de vroegere Katholieke Volkspartij (KVP), die decennialang het zuiden domineerde. De overlap met de KVP geldt het sterkste voor de SP, de PVV doet het ook goed in het protestantse deel van het rivierengebied. De zuidelijke 'generaliteitslanden', Noord-Brabant en Limburg, waren lange tijd ondergeschikt aan het koninkrijk. Ondanks de toegenomen welvaart lijkt er nog altijd een aversie te bestaan tegen de Hollandse provincies. We kunnen spreken over een zogenoemde 'fantoomgrens': een grens die er officieel niet meer toe doet, maar nog wel degelijk een rol speelt in hedendaagse sociaal-ruimtelijke processen. Onder meer recente tegenstellingen rondom inkomen, opleidingsniveau en leefstijl, zit een historische laag. Die gelaagdheid zien we ook in het straatbeeld. Nederland kenmerkt zich door een vrij uniforme inrichting van wijken en straten die meteen opvalt wanneer je de grens passeert. Maar wie beter kijkt, ziet dat de historische bebouwing er onder de rivieren anders uitziet, dat er meer kapelletjes zijn en dat er veel vaker rolluiken hangen.

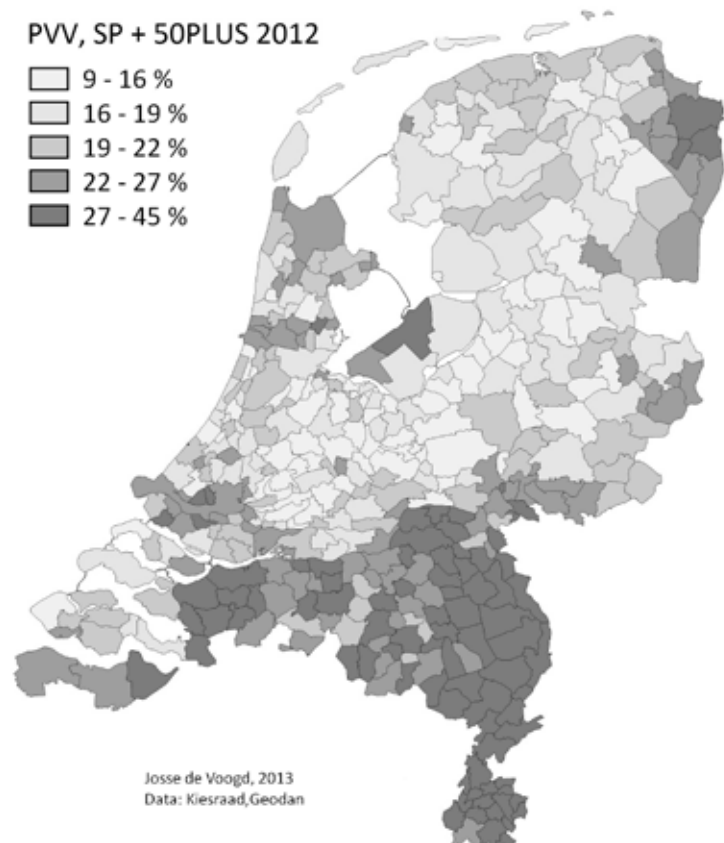
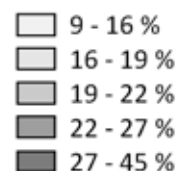
In het zuiden kwam de ontkerkelijking later op gang en verliep deze zeer snel. Kiezers zijn pas recent gaan uitwaaien over verschillende partijen en stemmen sneller op politieke nieuwkomers, bij voorkeur uit eigen streek. Door de secularisatie zijn veel sociale verbanden, die vaak georganiseerd waren via de kerk, verloren gegaan. Het gebrek aan sociale samenhang lijkt het percentage proteststemmers te vergroten. Mogelijk bieden populistische partijen hier een nieuw houvast. Tegenover het zuiden staat een groot aaneengesloten gebied tussen centraal en Noordoost-Nederland dat juist lage percentages populistische stemmers kent en relatief weinig nee-stemmers bij het referendum. Dit ondanks een relatief laag inkomens- en opleidingsniveau. Deze regio scoort juist hoog als het gaat om sociaal vertrouwen en sociale samenhang. Het populisme lijkt vooral daar te gedijen waar grote veranderingen hebben plaatsgevonden en identiteiten minder duidelijk zijn: gebieden die seculariseren, die snel verkleuren, waar nieuwbouwwijken beginnen te verloederen of waar de relatie met de natiestaat van oudsher wat moeizaam is. Of gebieden die relatief laat zijn ontgonnen en waar bevolkingen zijn verplaatst. Opvallend zijn in dat kader de hoogveengebieden van noordoost Nederland. Deze werden ontgonnen door werklozen en criminelen uit de rest van het land. Totdat de turf op was en de bloei stakte. Vandaag de dag valt de populistische aanhang precies samen met

Meeuw op de SS Rotterdam. Bron: PhareannaH[berhabuk] Flickr.

Gemeenten waar de KVP in 1963 een meerderheid behaalde versus stemmen voor populistische partijen in 2012

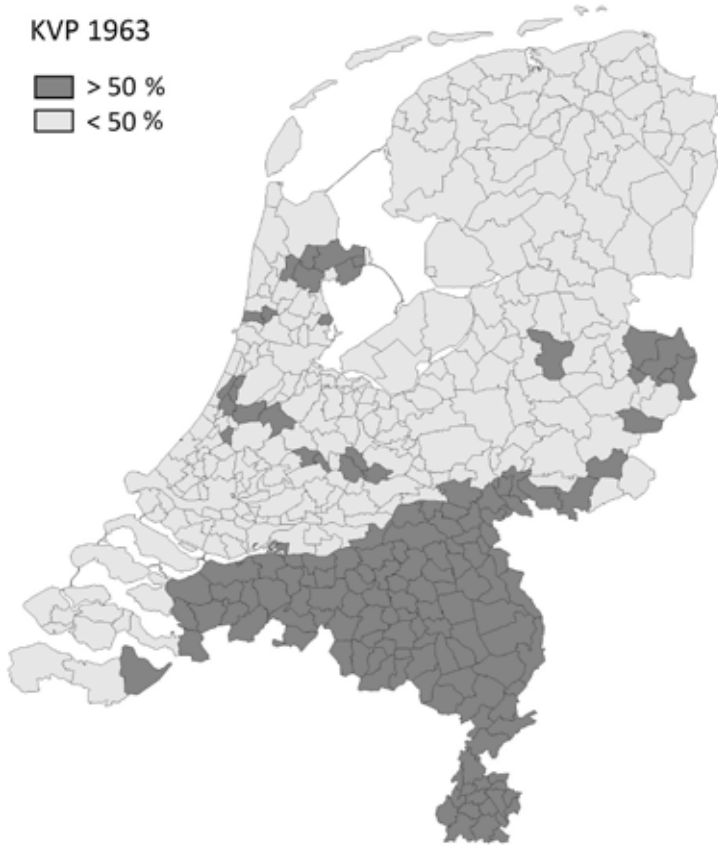
PVV, SP + 50PLUS 2012

Gemeenten waar de KVP in 1963 een meerderheid behaalde versus stemmen voor populistische partijen in 2012

KVP 1963

■ > 50 %
□ < 50 %

Man in flyover country, bron: John Perivolaris Flickr

de grens tussen het zand- en het veenlandschap, twee gebieden met een heel andere sociaal-culturele en economische structuur.

Veel van deze patronen treffen we ook over de grens. Vlaanderen voelt zich ongemakkelijk met Wallonië en het noorden van Italië met het zuiden van dat land. Delen van Frankrijk, Zweden en Denemarken die ooit aan andere landen toebehoorden blijken vruchtbare grond voor populistten. Opvallende bolwerken zijn Oost-Duitse regio's waar Duitse vluchtelingen uit het huidige Polen werden gehuisvest en Zuid-Franse gebieden waar teruggekeerde kolonisten uit Algerije terecht kwamen.

De proteststem komt uit de randen van land en stad, ofwel de periferie

Perifere stem

We zien een veelheid aan gebieden waar het populisme zijn steun vindt. Een gelaagd beeld komt naar voren van historische gebeurtenissen en sentimenten, religieuze patronen, economische voor- en tegenspoed en een specifieke uitsorting van inkomensklassen en leefstijlen in het stedelijk gebied. Het zijn vaak gebieden in transitie, met een 'midden' dat onder druk staat. De proteststem komt uit de randen van het land en van de steden, ofwel de periferie. De populistische stem is alomtegenwoordig op de kaart, maar kan in de praktijk toch gemakkelijk over het hoofd worden gezien door de stadse middenklasse. De aanhang woont namelijk achter de geluidswal van de snelweg en in plaatsen waar de hogesnelheidstrein voortaan aan voorbij raast. Hier broeit de revolutie van het West-Europese fly-over land.

Literatuurselectie

- Gent, W. van, Jansen E. & Smits J. (2013) Right-wing radical populism in city and suburbs: an electoral geography of the Partij voor de Vrijheid in the Netherlands, *Urban Studies* 51, nr. 9, pp. 1775-1794.
- Heijde, H. van der (2011) De PVV is in het dorp! *AGORA* 27, nr. 4, pp. 26-29.
- Voogd, J. de (2014) Redrawing Europe's map, *World Policy Journal* 31, nr. 4, pp. 21-30.

Josse de Voogd (jossedevoogd@gmail.com) is zelfstandig onderzoeker op het raakvlak van ruimte, politiek en samenleving. Van zijn hand verscheen een reeks publicaties over electorale geografie.

Electorale analyse van België?

Het lijkt ons bij AGORA interessant om een vergelijkbaar artikel te plaatsen, waarin de electorale geografie van België wordt besproken. Mocht iemand geïnteresseerd zijn dit voor ons te schrijven, houden wij ons van harte aanbevolen. In dat geval kan je contact opnemen met onze redactie via agora.variaredactie@gmail.com."

'SIMPEL IS HET MOEILIJKST'

Voor het schrijven van twee hoorspelen voor een jeugdtheaterfestival op de NDSM-werf, een oude scheepswerf in Amsterdam-Noord (nu veranderd in een broedplaats voor creatieve ondernemers), trok ik een week lang door dit stadsdeel om inspiratie op te doen. Ik stuitte bij de oorspronkelijke bewoners op wanhopig verzet tegen jonge Amsterdammers die vanwege ruimte en gunstige prijzen de oversteek naar Noord wagen.

In het Noorderpark, aan de rand van Floradorp, kom ik Gerard tegen. Hij bekijkt me licht argwanend, heeft een doorleefd en ingevallen gezicht, draagt stevige schoenen, een spijkerjack en daaroverheen een windjack. In de tijd dat ik met hem praat drinkt hij 2 halve liters bier en rolt-ie een sjekkie. Naast hem staat een scootmobiel. Hij praat alleen over zichzelf, stelt mij geen vragen en toont geen enkele interesse. Wel raakt hij gedurende het gesprek op mij gesteld, dat merk ik. Hij komt erachter dat ik 'niet zo'n gladde' ben van de gemeente en dat ik 'zijn taal spreek'. Er loopt een hippe jonge vrouw met idem hond voorbij. "Ze zegt ons gedag omdat jij erbij staat", zegt Gerard. Over die yuppen zou Gerard 'graag met een tractor heengaan'.

Gerard en ik kijken naar de Noorderparkkamer en naar een jongen van een jaar of 11 met zwarte krullen die vrolijk een kikker achterna springt. Later als ik hem spreek ("Wat zoekt u, mevrouw?") kom ik erachter dat hij Ishwar heet en naar 'een democratische school', the School of Life, gaat. Ishwar woont in Osdorp, maar komt speciaal naar Amsterdam-Noord voor een les biologie. Gerard: "Die kamer was eerst voor de buurt. Langzamerhand wordt het voor de mensen die ervoor betalen, die hem huren." Deze verschuiving kom ik later in de week op meer plekken in Noord tegen. Buurthuizen met open deuren die plotseling veranderen in creatieve werkruimten met een slot erop.

In de Vogelbuurt, de armste buurt van Nederland, een wijk die bekend staat om vandalisme en burenruzies, weet Paul Scheerder dat je de dingen beter zelf kunt doen, in plaats van af te wachten tot de gemeente in de noodzaak van de bewoners voorziet. Paul richtte het 'Gere Paulussen Leefkringhuis' op: "Als je hier binnenkomt van 'ik heb al drie dagen niet gegeten', dan ga je vanavond eten. Als je geslagen wordt, zeg ik: gisteren was de laatste keer. Geen intake, formulieren of andere drempels." Paul gaat dwars tegen alle regels in. Zijn methode? Naast iemand staan. "Samen kom je uit de ellende." Hij maakt direct gebruik van ministers, staatssecretarissen en journalisten. Als het nodig is belt hij het stadhuis. "We gaan er prat op dat we alles voor elkaar krijgen". Op mijn vraag of de nieuwe Noorderlingen nog pogingen doen te integreren mompelt hij dat 'bakfietsmoeders op zaterdagochtend ontbijt maken met pannenkoeken.' "We hebben meer aan brood. Een Turkse bakker bakt speciaal brood voor ons. En op zaterdag slapen we uit." Het lijkt echter een mooi gebaar van die 'bakfietsmoeders'. Wordt dit niet onnodig weggewuifd? Waar komt die verbitterde toon van Paul en Gerard vandaan?

Chris Keulemans, journalist en kroniekschrijver, wordt beschouwd als de ambassadeur van Noord en kent praktisch iedere bewoner van naam. Volgens hem zijn Noorderlingen bang voor verandering, maar zijn ze er ook zo weer aan gewend. Eerst is

HOORSPEL

Door Eva de Wit

HANGBEJAARDEN

Een fragment uit het hoorspel voor kinderen: 'Hangbejaarden'.

Ishwar is nieuw in Amsterdam-Noord. Hij kent nog niemand, behalve zijn buurmeisje Janna die ook net verhuisd is en de hele dag door piano speelt. Dan komt hij de Hangbejaarden tegen: een groep Noorderlingen die van hun vaste pleintje verbannen zijn en steeds hoger de lucht in zweven.

(...)

Ishwar: Ik vind duiven irritant, ze zijn ook dommig. Ze gaan altijd vlak voor je fiets allemaal onbelangrijke dingen doen.

Rinus: Dat komt omdat het te druk is in die stad van jou. Iedereen heeft haast, daar raakt jan en alleman gestresst van, zeker de duiven. Die hebben van nature een langzaam reactievermogen. Die nieuwelingen: van minuut tot minuut staat hun dag gepland. Ze zijn als de dood dat iemand ze een vraag stelt, dan loopt alles in de soep. Ik ben nog gaan proberen om ze minuten aan te smeren. Gewoon een euro per kwartier. Maar ze hadden geen tijd om stil te staan.

Jenny lacht.

Vroeger kon je nog stil staan op straat en rustig naar de lucht staren. Als je nu stil blijft staan, word je vertrapt. De nieuwelingen bewegen in een rap tempo als een marcherend leger over Amsterdam Noord heen. Ze zeggen dat oude blaadjes ruimte moeten maken voor het nieuwe groen. Maar toen de eerste nieuweling zijn voet zette op ons plein waren we niet dor. We waren springlevend!

Soms kom je op een nieuwe plek en vergeet je dat die met mos begroeide stenen voor iemand anders niet nieuw zijn, maar een verzameling aan herinneringen herbergen.

Jenny: Er heeft nog nooit iemand van de nieuwelingen met ons gepraat. In geen 10 jaar zie je. Normaal zat ik altijd op het bankje voor mijn huis. Vroeger kwam er elke dag wel iemand naast me zitten.

Rinus: Er was opeens een onzichtbare hand die onze vrienden uit hun huis haalde en naar Almere verplaatste, die alle ruimte volbouwde met hoge torens en de lucht liet verdwijnen.

Jenny: Ik zat dagenlang achtereen op het bankje. De straten waren uitgestorven.

Rinus: De laatst overgebleven Noorderlingen besloten elkaar op te zoeken. De muren kwamen op ons af, we hadden lucht nodig, gezelligheid. Ons vaste honk verdween, dus trokken we naar het Mosplein hier beneden.

Jenny: Het plein werd opgehoogd zodat we er met onze scootmobielen niet meer bij konden komen. We verplaatsten naar het Gentiaanplein; daar werden de bankjes weggehaald. We mochten niet gezellig kletsen, het maakte te veel herrie.

Rinus: We werden vluchtelingen in ons eigen land op zoek naar een plekje om te mogen zijn.

Jenny: De nieuwelingen komen en alles moet anders. Hoe we praten, hoe we bewegen, hoe we onze tuintjes inrichten, hoe we de straten versieren.

Rinus: Jenny won altijd de eerste prijs met haar tuintje.

Jenny: De hele buurt deed mee. Vroeger kon je geen ongein uithalen of je werd in je nekvel gegrepen. Iedereen lette op iedereen. Iedereen kende iedereen.

Rinus: Toen ik vroeger klein was belde je om tien uur 's avonds bij alle kinderen aan en speelde tot middernacht in de zandbak. En als de ijscoman er was dan belde je bij alle burens aan om een dubbeltje. Dan at ik soms wel 10 ijsjes op een dag!

Cut to Arie. Bulldozers

Arie: Mij krijgen jullie hier niet weg! Al halen jullie al mijn muren weg, bouwen jullie een stad boven mijn hoofd en verdwijn ik onder grond. Uit deze klei ben ik ter aarde gekomen en in deze klei zal ik verrotten. Tot die tijd dansen mijn duifjes en ik onze dans en zingen we ons lied.

Cut to Janna en moeder. Janna bezorgd, moeder legt haar uit dat het het beste is

Moeder Janna: Staat hij weer te schreeuwen. Dit is de laatste van die hangbejaarden waar Loes en Alex het over hadden. Ze zijn op het plein gaan hangen toen ze jong waren en zijn er nooit meer weggegaan. Inmiddels hebben ze hun scooters verruild voor scootmobielen.

Janna: Mam, hij wil helemaal niet weg!

Moeder Janna: Lieverd, het is veel beter zo. In een bejaarden-tehuis wordt hij hartstikke verwend. Daar zorgen ze dat hij goed eet, goed drinkt, daar weten ze wat goed voor hem is.

Janna: En z'n duiven dan?!

Moeder Janna: Ik hoop dat ze die weghalen.

Janna: Mag hij die dan meenemen?

Moeder Janna: Doe niet zo mal

er de grote mond en komen ze in verzet, vervolgens hoort al gauw al het nieuwe weer bij 'hun Noord'. "Toen de eerste Turken verschenen moesten de Noorderlingen hier niets van weten", vertelt hij. "Nu protesteren ze tegen het verdwijnen van de donerzaken". Dan is het opeens: van 'onze Turken' blijf je af. Chris vertelt het met pretoogjes. Dan vervolgt hij op een meer serieuze toon en vertelt dat er wel degelijk gegronde onvrede is. Een bezoek van de noorderling aan de Voedselbank is eerder regel dan uitzondering. De Noorderlingen zouden iets meer toegeeflijk kunnen zijn, maar de gemeente werkt ook niet altijd in hun voordeel.

Huurhuizen veranderen in koophuizen en de oorspronkelijke

Noorderlingen zijn bang voor verandering, maar ze zijn er ook zo weer aan gewend

bewoners kunnen hun eigen huis niet meer betalen. Het is logisch dat de NDSM werf en andere gebieden aan het IJ door middel van miljoenen euro's tot een culturele trekpleister worden gemaakt en Noord zo een boost geven, echter wat als de bewoners er niet van profiteren? Het armoedeprobleem blijft bestaan. Paul: "Feit is dat er mensen bij ons op de stoep staan die moeten kiezen of ze hun gas en licht moeten afsluiten of schoolgeld betalen."

Natuurlijk, dingen veranderen. Dat zal altijd zo zijn. Echter wat zou er voor nodig zijn om deze soepel te laten verlopen? Zou het iets als het ABC van 'aandacht, bevestiging en contact' kunnen zijn? Iets wat Paul en Chris toepassen? Simpelweg oog hebben voor de problemen die er al lange tijd heersen en direct iets doen? Praten met de mensen en niet over de mensen? Paul: "Normaal wordt alles buiten de mensen om geregeld. Dertig mensen vergaderen over een gezin. Jeugdzorg en al die andere instanties weten het allemaal beter." Johan Cruijff zei het al: 'Simpel is het moeilijkst'.

Zo ging het jeugdtheaterfestival op de NDSM werf vanwege de voornamelijk artistieke focus voorbij aan de niet onbelangrijke

vraag: 'Hoe krijg je Noorderlingen hierheen?' Toen uiteindelijk de hoorspelen gemonteerd en wel uit de muren klonken, luisterden bakfietsmoeders met grachtengordelkinderen naar mijn verhalen over mensen uit Noord, terwijl de hoofdpersonen zelf nergens te bekennen waren.

Gelukkig sta ik enkele maanden later met de hoorspelen op het Noorderparkfestival. In tegenstelling tot de NDSM-werf lopen hier allerlei soorten types door elkaar. Ik zie Gerard. Hij is volgens eigen zeggen door de organisatie gevraagd om 'de boel in de gaten te houden'. Er is een smartlappenwedstrijd aan de gang. Zwijgend kijken we naar de handvol zangers die in spanning op het podium afwachten tot de jury het rapport voorleest. Een jonge vrouw met blauwe oogschaduw en een zwaar 'Noords' accent komt naar mijn tent en vraagt of ik weet waar haar dochtertje theaterlessen kan volgen: "Ze heeft het vandaag helemaal te pakken gekregen." Terwijl ik haar honderduit vertel over de mogelijkheden, brengt op de achtergrond 'de beste volkszanger van Noord' zijn winnende lied nog één keer ten uitvoer.

De yuppen brallen, de Noorderlingen zeiken, de vogels fluiten en hopelijk wordt de methode die Paul Scheerder handhaaft nog eens de norm: uit het systeem klimmen, alle onzin vergeten en opnieuw beginnen. Bij de basis, bij het begin, bij de menselijkheid. Als je drie dagen niet gegeten hebt, moet je nu eten. Word je geslagen dan was gisteren de laatste keer.

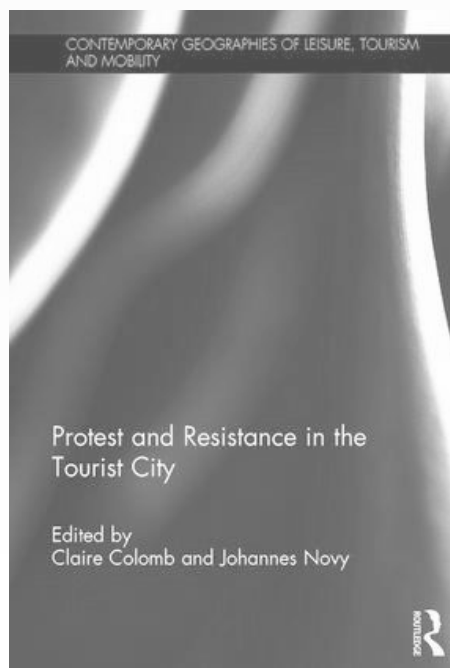
Eva de Wit (evadewit3@gmail.com) is toneelschrijfster met een liefde voor onverwachte ontmoetingen in de stedelijke omgeving. Als vervolg op haar theoretisch onderzoek naar (tekst)interventies in de openbare ruimte, veranderde ze een deel van de Dam in Amsterdam in een tijdelijk stiltegebied. Voor het beluisteren van het gehele hoorspel of contact: www.evadewit.nl

HOE DE STAD REAGEERT OP TOERISME

Waar enkele jaren mensen zich hardop afvroegen waarom een ruimtelijk wetenschapper zichzelf met toerisme zou bezighouden, staat toerisme nu ineens in het centrum van de belangstelling. Zowel academisch als in media en politiek besteden steeds meer mensen aandacht aan dit fenomeen. Dat is niet vreemd; niet alleen zijn meer mensen vaker 'toerist', en is toerisme een belangrijker onderdeel van stedelijke economieën. Ook zijn steeds meer plaatsen, steden en buurten tegenwoordig een toeristische bestemming. En daar zijn we nog niet aan gewend. Groeiende bezoekerscijfers, maar ook de opkomst van de 'sharing economy', met als bekendste voorbeeld Airbnb, hebben toerisme letterlijk tot in onze slaapkamers gebracht. En daar is niet iedereen even blij mee. Bewoners, belangengroepen, politici en zelfs de toeristische industrie beginnen zich te roeren en komen in verzet. Voorop lopen steden als Berlijn, Barcelona en San Francisco, internationale topbestemmingen waar toerisme volgens actievoerders en stadsonderzoekers gentrificatie versterkt en veroorzaakt. Maar ook in minder beroemde toeristische bestemmingen beginnen mensen zich druk te maken. Ook steden als Mechelen en Utrecht werken aan beleid om de negatieve effecten van groeiend toerisme in te dammen, en de stad aantrekkelijk te houden voor bewoners en bezoekers.

Deze recente beweging van repolitisering van toerisme wordt besproken in het boek *Protest and resistance in the tourist city*. Stadsonderzoekers Claire Colomb en Johannes Novy hebben de handen ineen geslagen en een verzameling van 16 casestudies gebundeld tot een van de eerste readers die ingaat op de reactie van stadsbewoners op groeiend toerisme. Deze casestudies zijn niet geschreven door de welbekende toerisme-wetenschappers, op Paulo Russo na, maar de auteurs onderscheiden zich door een zeer goede kennis van de plaatselijke praktijk. Hierdoor komen de relaties tussen politiek en toerisme, en de rol van lokale bewoners en belangengroepen daarin, duidelijk over het voetlicht.

Bekende steden en problemen, zoals de druk op de huizenmarkt voor lokale inwoners onder de groei van toerisme in San Francisco en stijgende prijzen en 'toeristifisering' van openbare ruimte in Berlijn en Barcelona worden afgewisseld met wat minder voor de hand liggende voorbeelden. Interessante Aziatische en Latijns-Amerikaanse casestudies, zoals conflicten tussen oude en nieuwe bewoners in een traditionele woonwijk in Shanghai of de effecten van een mega-evenement op de inwoners van Belo Horizonte geven het boek een mondiale oriëntatie en laten zien dat groeiend

toerisme en haar effecten niet alleen een 'Westers' fenomeen is.

Interessant zijn zeker ook de hoofdstukken waar toerisme niet alleen wordt gezien als kwade kracht die het leven van bewoners zuur maakt. In sommige gevallen wordt toerisme juist gebruikt om de aandacht te trekken voor sociale problematiek die genegeerd wordt door lokale autoriteiten, of om middels een bottom-up ontwikkeling kansen te bieden voor gemarginaliseerde buurten. In Belfast bijvoorbeeld, laat de overheid de buurten die zeer recent nog het toneel waren van sektarisch geweld links liggen in haar toeristische promotie. In de strijd om aandacht gebruiken lokale belangengroepen, ondernemers en politici toerisme als politiek wapen.

Dit boek heeft één duidelijke boodschap: toerisme is al jarenlang een schoolvoorbeeld van neoliberale politiek. Zoals redacteurs Colomb en Novy

duidelijk beschrijven in de inleiding creëerde de overheid sinds de jaren 80/90 van de vorige eeuw middels marketing, ingrepen in de openbare ruimte en het aantrekken van evenementen een kader waarin de markt haar gang kon gaan. Deze vorm van ontwikkeling, bekend als urban boosterism, zit momenteel op de schopstoel. De negatieve kanten van toerisme hebben hun weg gevonden naar het politieke debat, en nu blijkt dat beleidsmakers eigenlijk niet goed weten hoe om te gaan met dit complexe fenomeen. Dit boek geeft middels verschillende casestudies een inkijk in hoe en waar het mis is gegaan, maar ontbeert helaas aan omvangrijk empirisch onderzoek. Zowel in het dieper ingaan op de problematiek middels empirisch onderzoek, bijvoorbeeld naar de vraag hoe stadsbewoners nu echt de effecten van toerisme ervaren, als het komen tot oplossingen ligt een duidelijke rol voor de ruimtelijk wetenschapper van de 21e eeuw.

Literatuurselectie

Colomb, C. & Novy, J. (eds). (2016) *Protest and Resistance in the Tourist City*. Londen: Routledge

Egbert van der Zee (e.l.vanderzee@uu.nl) is als docent/onderzoeker verbonden aan de faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Als sociaal geograaf is hij geïnteresseerd in veranderend stedelijk toerisme, en de veranderende effecten van toerisme op steden.

// IN /
PLAN /
/ NING

InPlanning.eu is het online Platform voor Planologiepublicaties. Het Platform is een initiatief van de gezamenlijke Planologieopleidingen. Met dit Platform geven we gezamenlijk studieboeken, PhD's, tijdschriften en andere publicaties uit over planologische of sociaal-geografische onderwerpen. Digitaal of hard copy.

Planologiepublicaties op je tablet

Ons doel? Zorgen dat kwalitatief hoogwaardige Planologiepublicaties beschikbaar blijven voor een breed publiek van studenten, wetenschappers, professionals en andere geïnteresseerden. Open access of tegen een redelijke vergoeding. Zowel in ons land als internationaal.

Via de InPlanning app koop en lees je de publicaties op je tablet (iOS of Android). Open access-publicaties lees je via onze online reader op je PC, laptop of tablet.

InPlanning wordt gesteund door de Nederlandse Planologie-opleidingen en AESOP, de Association of European Schools of Planning.

Meer informatie?
Jouw boek of proefschrift uitgeven?
Neem contact op via info@inplanning.eu

www.inplanning.eu

Ramon Holle op de NDSM-werf in Amsterdam-Noord
Bron: Auteur

DE GEOGRAAF IN DE MAATSCHAPPIJ: TOEN, NU EN LATER

Wat is sociale geografie en wat kun je ermee worden? Regelmatig kreeg afgestudeerd geograaf Ramon Holle deze vraag. Reden voor hem om een online platform te beginnen dat laat zien wat een geograaf doet en kan. Voor AGORA duikt hij in het verleden van de wetenschap. Hoe is de geograaf geworden tot wat hij is?

De sociale geografie als wetenschap is voortdurend aan verandering onderhevig. Steeds meer en meer zelfs. Reden voor Ben de Pater om in zijn boek *De ontdekking van de geografie* (2014) de geschiedenis van het vakgebied onder de loep te nemen, waaruit de volgende anekdote komt (p. 13). Publicist en grondlegger van de economische geografie Henrik Blink ging de Pater al voor in 1900 in het populairwetenschappelijke tijdschrift *Vragen van den Dag*. Hij noemde de negentiende eeuw 'de eeuw der vernietiging van afstanden als geen ander' en 'het tijdperk der verandering van plaats als geen ander'. Uitvindingen als de trein, tram, auto en het stoomschip maakten afstanden ineens overbrugbaar. Ook informatie kon gemakkelijker gedeeld worden dankzij telefoonnetten en telegraaflijnen. Plaatsen raakten hierdoor minder geïsoleerd en sterker met elkaar verweven. Het is duidelijk dat de eeuw die erop volgde, met revolutionaire uitvindingen als het vliegtuig en het internet, dezelfde titels kon overnemen die Blink de voorgaande eeuw gaf. Het moet bovendien wel heel raar lopen als we deze titels in de huidige eeuw niet weer over kunnen nemen, gezien de komst van smartphones en sociale media. Reizen naar en contact maken met andere plaatsen wordt steeds goedkoper en is in steeds meer gevallen zelfs gratis dankzij diensten als WhatsApp en Skype.

Geen eenduidige discipline

Het concept 'sociale geografie' leidt onder 'niet-geografen' nog al eens tot verwarring. Het is geen wetenschappelijke discipline waarvan de inhoud voor iedereen in één keer duidelijk is, zoals bij geneeskunde of rechtsgeleerdheid. Laat staan dat zij het kunnen definiëren. Dit valt voor sociaal geografen zelf echter ook niet mee: het laat zich niet gemakkelijk in een paar zinnen samenvatten. Toch moeten de folders van de opleidingen sociale geografie en planologie een poging doen, zoals deze van de Universiteit Utrecht: "Sociale geografie en planologie gaat over de bewoonde wereld, een wereld die door mensenhanden is ingericht. Je leert hoe dit gebeurt en wat voor invloed dit heeft. Je ontwikkelt een visie op actuele maatschappelijke vraagstukken door het maken van heldere analyses en het formuleren van beleid. Je houdt je bezig met onderwerpen als de samenhang van wonen, werken, verkeer en vervoer, de planning van nieuwe woongebieden in de buurt van grote steden, of de wereldvoedselproblematiek in ontwikkelingslanden. Een sociaal geograaf doet onderzoek naar de relatie van de mens met zijn omgeving (begrijpen); een planoloog kijkt naar de toekomst en maakt vooral plannen en beleid (ingrijpen)." Dit is grofweg wat een sociaal geograaf is én kan – anno 2017. In het boek van De Pater is de rol van de geograaf

in de maatschappij uitvoerig beschreven voor de afgelopen twee eeuwen. De rol van de geograaf 'toen' en 'nu' is daarmee bekend. Door middel van een online platform voor jonge geografen, dat ik samen met een studiegenoot heb opgezet, probeer ik dit door te trekken naar de (nabije) toekomst. Wat kan een geograaf na zijn studie worden?

De negentiende eeuw:

het begin van de academische discipline

De negentiende eeuw markeerde het begin van de geografie als academische discipline. Vaak werden de studies gehuisvest in statige herenhuizen en villa's die groot genoeg waren voor het beperkte aantal docenten en studenten. C.M. Kan werd in 1877 de eerste hoogleraar geografie aan de Universiteit van Amsterdam. Eerder genoemde publicist Blink vond de wereldwijde integratie reden om eind 1900 de Nederlandse Vereniging voor de Economische Geografie op te richten. Hij pleitte er tevens voor om er een zelfstandig specialisme van te maken op de universiteiten. Parijs had al veel eerder iets vergelijkbaars. Al in 1821 ontstond daar de Société de Géographie de Paris, het eerste geografische genootschap ter wereld. In 1876 werd deze uitgebreid met de Société de Géographie Commerciale. Blink was zeker niet de enige die pleitte voor meer geografische universitaire opleidingen in deze periode. De vraag ernaar werd steeds groter, vooral met het doel om docenten aardrijkskunde op te leiden. Deze werden namelijk nodig geacht om te profiteren van de expanderende wereldhandel. Ook de oorlogen in deze roerige tijden maakten de geografie een vak dat ertoe deed. Geografische kennis van een slagveld werd van levensbelang geacht: kennis van het reliëf en de ondergrond, het klimaat, de locatie van zoet (drink)water, voedsel en de bevolking. Om deze (trieste) redenen leidde de Eerste Wereldoorlog tot een sterke uitbreiding van het aantal universitaire opleidingen in de geografie. Het duurde echter tot na de Tweede Wereldoorlog voordat de opleidingen zich ook buiten Amsterdam en Utrecht vestigden. Ook Groningen en Nijmegen kregen een sociaal-geografische opleiding.

DEGEOGRAAF

Na de Tweede Wereldoorlog:

nieuw maatschappelijk draagvlak

Waar maatschappelijke krachten als nationalisme en kolonialisme de opkomst van geografie als universitaire discipline begin twintigste eeuw stimuleerden, verdwenen deze stuwfactoren na de Tweede Wereldoorlog volledig. Ongeremd nationalisme bracht ellende en kolonialisme verloor vanzelfsprekendheid. Internationale samenwerking kwam daardoor hoger in het vaandel te staan. Daarnaast was de verzorgingsstaat in opkomst. Ten tijde van de wederopbouw werd het idee van 'de maakbare samenleving' in de praktijk gebracht. Dit had zijn weerslag op de sociale geografie, inmiddels een erkende wetenschappelijke discipline. Het kreeg een nieuw maatschappelijk draagvlak, met name door een opkomend belang van ruimtelijke planning en regionaal beleid. Door de actieve taak van de overheid in de ruimtelijke organisatie werden veel lokale, regionale en nationale organisaties voor sociale, economische en ruimtelijke planning opgericht. Hierin vonden veel geografen vervolgens werk, waardoor het vakgebied steeds dieper in de samenleving geworteld raakte.

Wat kan een geograaf na zijn studie worden?

Eind twintigste eeuw: aandacht voor het afwijkende

Aan het einde van de twintigste eeuw werd duidelijk dat de decennia van stabiliteit, orde en overzicht voorbij waren. De wereld was na de Koude Oorlog niet meer te verdelen in westerse landen, communistische landen en ontwikkelingslanden; Nederlanders waren niet meer te ordenen naar zuilen. Leefstijl en identiteit werden erg belangrijk. Ruimtelijke ordening verloor hierdoor overzichtelijkheid. In de sociale geografie raakten algemene theorieën zoals die van Christaller uit de mode. De geograaf zocht niet meer naar algemene wetten: juist het afwijkende krijgt de aandacht. Zo is er weer een focus op de individuele regio of stad. Ook het gebruik van case studies en kwalitatief onderzoek raakten hierdoor in opkomst. De meeste sociaal geografen namen in de jaren '50 de natuurwetenschappen tot voorbeeld, waarbij hypothesen afgeleid uit theorieën getoetst worden. Kwalitatief onderzoek werd gezien als iets voor journalisten. In de loop van de jaren '80 wonnen kwalitatieve onderzoeksmethoden echter aan populariteit.

*De werkplek van Anke Rolsma bij de gemeente Den Helder
Bron: Auteur*

De mens werd niet meer gezien als informatieverwerkend systeem, maar als een levend wezen met emoties, twijfels en verlangens. Die laat zich niet vangen in standaardenquêtes met voorbepaalde antwoordmogelijkheden.

2017: de cijfers

Vandaag de dag beginnen er ruim 500 studenten per jaar aan de bachelor sociale geografie en planologie. Dit kan op vier universiteiten in Nederland: op de Universiteit Utrecht (218 eerstejaars studenten in het collegejaar 2015-2016), de Radbouduniversiteit Nijmegen (110), de Rijksuniversiteit Groningen (108) en de Universiteit van Amsterdam (99). Uit cijfers van de vier opleidingen blijkt dat 89 procent van de eerstejaars studenten vervolgens doorstroomt naar het tweede jaar. Driekwart van de starters mag binnen vier jaar een bachelordiploma in ontvangst nemen. Daarna krijgen de geografen de kans om zich te specialiseren middels een master. De meest gebruikelijke keuzes hiervoor zijn economische geografie, ontwikkelingsgeografie, stadsgeografie, culturele geografie, politieke geografie of de overkoepelende master sociale geografie. Het overgrote deel hiervan is Engelstalig. Ook zijn er een aantal onderzoeksmasters die in tegenstelling tot de meeste masters twee jaar duren. Hoewel de masterkeuze groot is, wordt deze momenteel kleiner doordat sommige universiteiten ervoor kiezen een aantal masters samen te voegen. Zo heeft de UvA economische geografie, politieke geografie, ontwikkelingsgeografie en stadsgeografie als 'track' aangeboden binnen de master Human Geography. Sommige mastervakken volg je met alle studenten en met sommige vakken zit je alleen met degenen die hetzelfde specialisme hebben gekozen in de collegebanken. Alle masterstudenten krijgen uiteindelijk hetzelfde diploma, weliswaar met vermelding van de gekozen richting. Het zijn geen afzonderlijke opleidingen meer. De UU gaat nu iets soortgelijks doen door economische geografie en stadsgeografie samen te voegen. Wel worden de twee opleidingen beiden gesplitst in twee thema's, waardoor er uiteindelijk vier keuzespecialisaties zijn binnen dezelfde opleiding.

'Sociale geografie' leidt onder 'niet-geografen' nogal eens tot verwarring

Afgestudeerd: en nu?

Landelijk gezien vinden geografen gemiddeld na 2,7 maanden een betaalde baan. Dit kan vanalles zijn: fulltime of parttime, binnen of buiten het vakgebied. Meer dan de helft (54 procent) van de studenten vindt binnen anderhalf jaar na een master werk 'op niveau' binnen het vakgebied. Dat blijkt uit cijfers die de opleidingen op hun website publiceren. Maar wat worden geografen dan precies? Ook dat laat zich moeilijk samenvatten. Een greepje uit de studiefolders leert dat je als ontwikkelingsgeograaf in onderzoeks-, beleids- en managementfuncties aan de slag kunt bij non-profit organisaties, de overheid en de private sector; als stadsgeograaf ben je breed inzetbaar binnen zowel publieke, semi-publieke als private organisaties, zoals onderzoeks- en adviesbureaus, woningcorporaties, projectontwikkelaars, ministeries en gemeenten; als economisch geograaf ga je aan de slag als specialist in de bedrijfsmatige benadering van maatschappelijke vraagstukken, veelal bij onderzoeks- en adviesbureaus, bedrijven en overheden. Volg je het nog? (Meer hierover in het artikel 'Koers van het sociaalruimtelijk onderwijs' van Annelies Beek en Michiel van Meeteren in AGORA 2014-1)

Persoonlijke verhalen

Om de keuzestress te verlichten heb ik na mijn master samen met een studiegenoot een platform voor jonge geografen opgezet: DEGEOGRAAF.com. De website besteedt aandacht aan de verhalen van jonge geografen, zodat de opgedane kennis en ervaring niet verloren gaan. Wekelijks verschijnen er artikelen op de website. Alle artikelen hebben een geografisch thema en zijn vanuit het perspectief van een student of pas afgestudeerde geschreven. Zo zijn er verhalen over studeren in het buitenland, stage lopen, onderzoek doen en de eerste echte baan. Het gaat in deze artikelen niet alleen om de taken op het werk, maar vooral om het persoonlijke verhaal: hoe is de geograaf er terecht gekomen en wat zijn de handigste vaardigheden van de studie? Veel gehoord is dat werkende geografen het meeste hebben aan de praktische vaardigheden die ze tijdens de studie hebben verworven. Een voorbeeld hiervan is Marlous Rosegaar, een Drentse geografe die een eigen omgevingsmanagementbureau is begonnen: "Het is best spannend om met slechts 24 jaar vanuit je eigen bedrijf een sleutelpositie te krijgen in grote onderzoeken, maar omdat ik als ZZP'er ben ingeschakeld heb ik bij alle projecten een team om me heen. Het is erg prettig om vanuit zo'n rol samen te werken. De meest nuttige vaardigheden van de studie vind ik onderzoek doen en presenteren. De theorie is goed voor de achtergrond." Onlangs heeft Marlous, een jaar na oprichting, zelfs haar eerste werknemer in dienst genomen. Ook Anke Rolsma, nu werkzaam als economisch beleidsadviseur bij de gemeente Den Helder, leerde vooral in de praktijk. "In het begin vond ik het eng om mensen te bellen die ik niet kende over thema's waar ik niet alles vanaf wist. Nu gaat dat me allemaal beter af. Wat me het meest is bijgebleven van de studie zijn mijn scriptieonderzoeken en de vakken waar we onderzoeksmethoden en -technieken leerden. De theorie, al die boeken, ik ben dat allang vergeten. Ik werk nu heel praktijkgericht. Alles is afhankelijk van locatie en situatie, dus ik kan ook niet zeggen dat ik die theoretische kennis echt mis."

De toekomst

Ik verwacht dat de rol van de geograaf in de maatschappij alleen maar groter wordt. Met een alsmaar toenemende populatie in een land waar ruimte al schaars is, alsmede een wereld die dankzij globalisering tegelijkertijd gemakkelijker én gecompliceerder wordt, neemt het aantal geografische vraagstukken alleen maar verder toe. En daarmee uiteraard ook de intensiteit ervan. Denk bijvoorbeeld aan het schreeuwende tekort aan middeldure huurwoningen, het vluchtelingenvraagstuk, de verkeersdruk in de Nederlandse binnensteden, de toenemende tegenstelling tussen groei en geluidsoverlast van Schiphol of het leeglopen van de grensregio's. Gedegen onderzoek is daarom nodig en geografen zijn daartoe in staat. Neemt niet weg dat niet-geografen het vakgebied waarschijnlijk ook in de toekomst niet zullen kunnen definiëren, maar wat doet dat ertoe als het werk van de geografen ondertussen wel diep in de samenleving verweven is?

Literatuurselectie

De Pater, B. (2014) De ontdekking van de geografie: sociale geografie als wetenschap. Utrecht: Perspectief Uitgevers.

Ramon Holle (redactie@degeograaf.com) studeerde sociale geografie en planologie aan de Universiteit van Amsterdam, gevolgd door economische geografie aan de Universiteit Utrecht. Sindsdien is hij werkzaam als nieuwsredacteur bij het Vastgoedjournaal.nl en voor zijn eigen platform: DEGEOGRAAF.com. Dit artikel is een open oproep aan alle jonge geografen die hun kennis en ervaring willen delen met hun vakgenoten.

*Middelgrote steden in Nederland die het moeilijk hebben
kampen vaak met winkelleegstand (Bron: Corporatie NL)*

MIDDELGROTE STEDEN TEN DODE OPGESCHREVEN?

De positie van de Nederlandse middelgrote stad staat onder druk. Na jarenlang beschouwd te zijn als aantrekkelijke woonplekken, hebben velen van hen momenteel te maken met winkelleegstand, vergrijzing, werkloosheid en *brain drain*. Hoe heeft het zover kunnen komen? Een gesprek over oorzaken, gevolgen en toekomstvisies.

Aan een massief houten tafel in een van de talloze hippe koffiebars van Amsterdam-Oost zit Judith Lekkerkerker. We ontmoeten elkaar op een plek waar ze graag afspreekt tussen haar werk aan projecten voor RUIMTEVOLK (een online platform voor ruimtelijke professionals) door. Over een grote kop koffie verkeerd spreken we met haar over de penibele situatie waarin veel van de Nederlandse middelgrote steden (grootweg tussen de 50.000 tot 100.000 inwoners) zich bevinden. Het contrast tussen de locatie van het interview en het thema dat we bespreken kan bijna niet groter. Amsterdam-Oost is in de laatste tien jaar van een slecht onderhouden arbeidersbuurt getransformeerd naar een buurt waar hipsters en yuppen bereid zijn een vermogen uit te geven aan woningen en recreatieve voorzieningen. Vanuit deze hoofdstedelijke bubbel kan men bijna niet bevroeden dat de rest van Nederland er minder goed voorstaat. De snelle transitie die Amsterdam-Oost de laatste jaren heeft doorgemaakt, herinnert er echter aan dat sociaal-ruimtelijke ontwikkelingen zich soms in rap tempo kunnen voltrekken. Nochtans lijken de middelgrote steden buiten het blikveld van de meeste beleidsmakers en sociaal-ruimtelijke wetenschappers te liggen.

Wat is er aan de hand met onze middelgrote steden? Dreigen deze middenklasse-gemeenten te verarmen en een bastion te worden van populistische partijen? In de Verenigde Staten is tijdens de afgelopen presidentsverkiezing duidelijk geworden dat de boze blanke bevolking uit de 'perifeer' gelegen steden de weg hebben geplaveid voor het presidentschap van Donald Trump. In Nederland zijn gelijksoortige tendensen zichtbaar wanneer we de geografische spreiding van de aanhang van Geert Wilders in ogenschouw nemen (zie ook het artikel van Josse de Voogd in dit nummer). Moeten we er verder rekening mee houden dat van oudsher grootstedelijke problematiek, zoals verkrotting, junks en etnische spanningen, ook de kop op zal steken in middelgrote steden? Of dat kinderen die opgroeien in Emmen of Roermond op korte termijn significant minder levenskansen krijgen dan geprivilegieerde stadskinderen in de gentrificerende Randstad? Terwijl haar recente publicaties vooral ingaan op mogelijke lokale beleidsoplossingen, vragen we Judith de oorzaken van de problematiek van de middelgrote steden te ontrafelen. Bovendien vragen we haar om te speculeren over de toekomst van de middelgrote stad.

Judith Lekkerkerker (judith.lekkerkerker@ruimtevolk.nl) is als onderzoeker, adviseur en publicist op het gebied van stedelijke ontwikkeling verbonden aan RUIMTEVOLK en auteur van het rapport Midsizeland.

Verliezers van mondialisering?

Middelgrote steden hebben in Nederland lange tijd bekend gestaan als stabiele en populaire woongemeenten voor de middenklasse. Lekkerkerker verklaart dat “deze steden altijd een compleet voorzieningenaanbod hebben gehad. Daarmee waren ze aantrekkelijke vestigingsplaatsen. Je had er niet de lasten van de grote stad, maar wel de lusten. Een betaalbare woning met buitenruimte, dat was altijd de kwaliteit van de middelgrote stad”. Sinds een aantal jaar begint het op te vallen dat de middelgrote steden achterop raken bij de grote steden in de Randstad. Een trek van hogeropgeleiden naar de grote steden is, ook in de meeste landen om ons heen, al geruime tijd zichtbaar. Nu pas worden echter de gevolgen voor de economische basis duidelijk zichtbaar. Terwijl ze een slok van haar koffie neemt, vertelt Lekkerkerker dat het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) verwacht dat op termijn alle steden met minder dan 100.000 inwoners zullen gaan krimpen.

Toch is de ene middelgrote stad de andere niet. Op basis van het uitgebreide onderzoek dat Lekkerkerker namens RUIMTEVOLK heeft uitgevoerd, signaleert zij ten eerste dat vooral buiten de Randstad de middelgrote steden het moeilijk hebben. Binnen deze landelijke regio's trekt de grotere stad bedrijven, voorzieningen en mensen weg uit de kleinere steden. Voor middelgrote steden in het economisch kerngebied van Nederland (grotendeels de Randstad en delen van Brabant en Gelderland), die gelegen zijn in de nabijheid van succesvollere grote steden, lijkt de situatie over het algemeen minder pregnant. Zij kunnen, ook als lokale bedrijvigheid wegtrekt, aantrekkelijke woonsteden blijven. Dit geldt echter vooral voor steden die wat te bieden hebben op cultuur-historisch vlak, zoals Deventer. De groei-kernen (steden die vooral vanwege overheidsbeleid in de jaren '70 grote groei hebben doorgemaakt), zoals Nieuwegein, hebben deze kwaliteiten minder en kunnen daardoor maar moeilijk profiteren van hun ligging in de nabijheid van de grote stad (in dit geval Utrecht). Tot slot speelt lokale cultuur een rol. Waar die gekenmerkt wordt door ondernemerschap functioneert een middelgrote stad vaak beter. Over het algemeen benadrukt Lekkerkerker dat de forens van de toekomst waarschijnlijk minder in middelgrote steden zal wonen, en vaker zal kiezen voor een grote stad en haar directe omgeving. Hoewel vooral jonge mensen mobieler zijn dan ooit tevoren, blijft in hun zoektocht naar een geschikte woonplaats de nabijheid van werkgelegenheid en culturele voorzieningen van cruciaal belang. *“Zeker wanneer beide partners werken, is de keuze voor een grotere stad snel gemaakt.”*

Deze afnemende populariteit van de middelgrote stad heeft volgens haar te maken met toenemende mondialisering, en

de daaropvolgende beleidskeuzes die gemaakt zijn. Het heilig verklaren van de internationale concurrentiepositie heeft ertoe geleid dat de politiek minder oog heeft voor ruimtelijke solidariteit, en prioriteit geeft aan het stimuleren van innovatie en onderlinge competitiviteit. “Sommigen zeggen dat mondialisering een kracht is die je niet kunt tegenhouden. Anderen beschouwen het meer als een keuze. Ik denk dat je maatregelen kunt nemen om negatieve ontwikkelingen van de mondialisering af te remmen”. Sinds de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (VINEX) in 1991 heeft de Rijksoverheid in het ruimtelijk beleid juist extra ingezet op het versterken van de grote steden, om de ingezette trend te faciliteren. “Dit is niet altijd zo geweest. Direct na de Tweede Wereldoorlog had Brabant een welvaartsplan waarbij industrie en woongelegheden gespreid werd. De grote stad werd gezien als een soort Sodom en Gomorra”. Ook het verplaatsen van Rijksdiensten naar de periferie en het groei-kernenbeleid uit de jaren '70, zijn te zien als duidelijke pogingen om de welvaart over het land te spreiden. In hoeverre is dergelijk ruimtelijk beleid vandaag realistisch? Ongeacht de uitkomst van de aanstaande Tweede Kamerverkiezingen heeft Lekkerkerker haar twijfels: “Het is de vraag of de overheid überhaupt nog steeds de middelen heeft om zo sterk te sturen”.

De grote stad werd vroeger gezien als Sodom en Gomorra

Voorzieningen onder druk

Naast de (semi) publieke sector laat ook 'de markt' de middelgrote steden in de steek. Onder invloed van *New Public Management* technieken is de nadruk in de (semi) publieke sector komen te liggen op efficiëntie binnen de bedrijfsvoering. “We kennen allemaal de verhalen over de schaalvergroting die hiervan het resultaat is.

Locaties van middelgrote steden in Nederland
Bron: Ruimtevolk

Ziekenhuizen zeggen: we kunnen beter alles vanuit één locatie doen. Dat heeft als gevolg dat in sommige middelgrote steden de ziekenhuizen sluiten omdat in een naburige stad de activiteiten worden geconcentreerd. Dit staat niet op zichzelf. Het kabinet Rutte II dreigde het aantal rechtbanken in Nederland terug te brengen, bijvoorbeeld door de rechtbank van Almelo samen te voegen met de rechtbank in Zwolle. Dit soort ontwikkelingen vermindert de werkgelegenheid in de stad, en het voorzieningenaanbod. Zeker voor ouderen kan dat heel problematisch zijn." Opnieuw moet Lekkerkerker concluderen dat overheidsbeleid een katalysator is achter het verval van sommige middelgrote steden.

Waar de overheid zich terugtrekt, wordt het gat op de meeste plaatsen nauwelijks opgevuld door de private sector. In veel middelgrote steden staat het winkelaanbod onder druk. Veel hogeropgeleiden en ondernemende types zijn weggetrokken. Bovendien zijn mensen mobieler geworden. Een dagje winkelen in Amsterdam is voor mensen in 'de provincie' een uitje geworden. Dit heeft zijn weerslag op de diversiteit van het winkelaanbod. "Het faillissement van V&D (groot warenhuisconcern, red.) is een mooi voorbeeld. Al die enorme panden zijn leeg komen te staan. In Amsterdam, maar ook in relatief grote steden als Enschede stonden nieuwe investeerders in de rij. Juist in de middelgrote steden, zoals het nabijgelegen Hengelo, staan de voormalige V&D's nog altijd leeg."

Sociale scheidslijnen

De vraag is tevens of het voormalige personeel inmiddels alweer aan het werk is. Volgens Lekkerkerker zijn er in steden als Amsterdam namelijk veel meer opties voor persoonlijke dienstverlening en horeca als laaggeschoold werk, terwijl ze zich afvraagt wat voor werk er overblijft voor deze groep in de middelgrote stad. Voor zover deze banen er al zijn, ziet zij een proces van verdringing optreden: "in de huidige ruime arbeidsmarkt neemt een werkgever liever middelbaar-geschoold personeel aan voor laaggeschoold werk. Bovendien maken beleidsmakers zich veel te weinig zorgen over de consequenties van robotisering. In middelgrote steden waar de omvang van de secundaire sector nog steeds aanzienlijk is, hoor je dat productielijnen geautomatiseerd worden. Dat is geen toekomstmuziek, dat is nu aan de gang". Om die reden zou de werkloosheid van lager opgeleiden in Almelo op termijn wel eens een groter probleem kunnen worden dan van lager opgeleiden in Amsterdam.

De toenemende polarisatie is volgens Lekkerkerker, wanneer je op landsniveau kijkt, dus zowel zichtbaar tussen- als binnen regio's. Op onze vraag of ook de gevolgen van de grootstedelijke

gentrificatie, zoals bijvoorbeeld de verdringing van sociale huurders die ontstaat bij nagenoeg ieder renovatieproject, voelbaar zijn in de middelgrote stad, antwoordt Lekkerkerker dat dit vooral het geval is in de groeikernen in de nabijheid van Amsterdam. "In Almere, wat overigens geen middelgrote stad meer is, zie je bijvoorbeeld wel een toename van de etnische diversiteit. Dit komt doordat bewoners die in het etnisch gemengde Amsterdam hun huis uit moeten daar naartoe verhuizen, maar ook omdat jongeren uit die grote stad daar geen huur- of koopwoning kunnen vinden en besluiten te suburbaniseren. Hoewel zo'n stad op die manier als een soort laatste redding voor starters op de woningmarkt of jonge gezinnen gezien kan worden, geloof ik wel nog steeds dat er mensen zijn die, net als in de jaren zeventig, oprecht blij zijn met een ruimere woning in Almere, Purmerend of Zaandam. In Noord-Limburg zie je overigens juist dat jonge mensen met een migratieachtergrond uit oude industriestadjes richting de grotere, maar nog steeds middelgrote steden als Venlo trekken in hun zoektocht naar werkgelegenheid." Op die manier kan het dus inderdaad zo zijn dat de middelgrote stad minder, en een stad als Amsterdam juist meer etnisch homogeen wordt.

De nieuwe sociale verhoudingen in de middelgrote steden hebben politieke consequenties. "De concentratie van hoger opgeleiden in de grote steden zie je terug in het stemgedrag: D66 en GroenLinks winnen er terrein. Met name in de arbeiderswijken van de middelgrote steden is het aantal proteststemmen (SP en PVV) groot". Dit is een gevolg van het lagere gemiddelde opleidingsniveau, maar ook van de afnemende relatieve positie van hun woonomgeving. Lekkerkerker haalt een studie aan het Sociaal Cultureel Planbureau waarin gesteld wordt dat plattelandsbewoners van oudsher 'particularisten' zijn, die vasthouden aan tradities en conservatieve normen en waarden. Inwoners van de grote stad daarentegen zijn over het algemeen te rekenen tot de 'universalisten', die progressieve waarden hoog in het vaandel hebben staan. Op dit moment begint het onderscheid tussen particularisten en universalisten steeds meer samen te vallen met het onderscheid tussen laag- en hoogopgeleid. De combinatie van een relatief laagopgeleide bevolking met een particularistische oriëntatie, gerepresenteerd door populistische of lokale partijen, leidt ertoe dat etnische diversiteit in middelgrote steden steeds vaker geproblematiseerd wordt.

Beleidsmakers maken zich veel te weinig zorgen om robotisering

Een verantwoordelijke hoofdstad

Moeten we Amsterdam zoveel mogelijk ruimte geven om economisch nog verder te groeien? Of gaat dat te veel ten koste van de positie van 'het achterland'? De Amerikaanse politicoloog Benjamin Barber (auteur van het veelbesproken boek *If mayors ruled the world*) pleit ervoor om de politieke macht te verschuiven van staten naar steden. De democratische controle op het bestuur is op deze manier volgens hem veel directer: jouw belastinggeld wordt zonder omweg in jouw stad geïnvesteerd, en dat is goed voor het herstel van het geloof in de democratie. In Nederland vertolkt de Amsterdamse planoloog Zef Hemel met regelmaat een zelfde soort betoog. Lekkerkerker betwijfelt of zulke plannen een goed idee zijn: "Uiteindelijk is ook dat een politieke keuze, maar je kan je afvragen wat daarvan de consequenties zijn voor gebieden met minder inwoners. Nu is in iedere gemeente de stoep netjes en het asfalt heel. De vraag is hoeveel ons dat waard is".

Hebben de succesvolle grote steden een verantwoordelijkheid ten opzichte van de middelgrote steden? Lekkerkerker: "Dat is een

Steden als Deventer blijven met hun cultuurhistorische kwaliteiten aantrekkelijke woonsteden. Foto: Jan-Willem Reusink

terugkerende vraag, maar ik vind van wel. Het lijkt ergens wel op het ontwikkelingshulp-dilemma: Amsterdam kan al het geld naar zich toetrekken en als zoethoudertje wat ambtenaren naar Emmen sturen, maar het is wellicht beter als ze erkennen dat ze niet al dat kapitaal nodig hebben en investeringen in Drenthe stimuleren. Ruimtelijke herverdeling is en blijft noodzakelijk. Dit is verloren gegaan met de opkomst van de neoliberale geest". Wanneer dit niet gebeurt, explodeert Amsterdam qua vastgoedprijzen. Uiteindelijk zou dat een ruimtelijk trickle-down effect kunnen hebben op middelgrote steden die op een steenworp afstand liggen, zoals Hoofddorp en Purmerend (vooral wanneer de noord-zuidlijn wordt doorgetrokken), maar de kans is klein dat pakweg het Flevolandse Lelystad, of het Brabantse Helmond erbij gebaat is.

In sommige middelgrote gemeenten gijzelen lokale partijen het bestuur

Korte lijntjes

Hoewel de middelgrote stad dus geen hoogtijdagen beleeft, benadrukt Lekkerkerker tijdens het interview ook dat het heus niet alleen maar kommer en kwel is. Gedurende haar studie naar middelgrote steden in Nederland, kwam zij ook een flink aantal succesverhalen tegen. "Ik sluit me bij iemand als Ewald Engelen aan wanneer hij aangeeft dat de economie niet alleen draait om internationaal opererende bedrijven, maar vooral om het regionale en lokale midden- en kleinbedrijf". Tijdens haar werkbezoeken sprak ze met jonge wethouders die begrijpen wat de huidige tijd vraagt: "wat je nodig hebt, zijn bestuurders die binding hebben met hun stad, openstaan voor nieuwe ideeën, en over de grenzen van de gemeente heen kijken. Het is belangrijk dat zij het niet slechts zien als opstapje naar de landelijke politiek in Den Haag. In sommige middelgrote gemeenten gijzelen bovendien de lokale partijen het lokale bestuur. Zij kijken alleen naar het eigenbelang op de korte termijn."

Dit is zonde, omdat er door de relatief korte lijntjes juist van alles mogelijk is: "in de gemeente Haarlemmermeer zetten een ondernemer en een wethouder gezamenlijk in op het bewerkstelligen van een circulaire economie. Naast een goed bestuur, is een gezond en energiek ondernemersklimaat van cruciaal belang. Dit zie je van oudsher in de steden in het oosten van Brabant: "lokale ondernemers zetten zich vaak erg in voor de gemeenschap, bijvoorbeeld door te zorgen voor werkgelegenheid voor jongeren met grote afstand tot de arbeidsmarkt. Naast economische veerkracht gaat het dus ook om sociale veerkracht. Het hoeven echt niet altijd hoogopgeleiden te zijn die de kar trekken."

Conclusie

Ondanks de reële zorgen en sombere vooruitzichten is de middelgrote stad zeker nog niet reddeloos verloren. Het succes van de middelgrote stad is te plannen. Dit vraagt echter, naast adequaat bestuur op lokaal niveau, om een ommekeer in het ruimtelijke beleid van de centrale overheid. De samenwerking tussen gemeentes, en een regionale oriëntatie, zijn daarbij heel belangrijk: "steden moeten zich bewust zijn van hun eigen unieke eigenschappen, en zich ook als zodoende durven profileren. Op basis daarvan moeten ze slim samenwerken met andere gemeenten om de regio als geheel sterker te maken. Solitair nieuwe bedrijventerreinen en woningen bouwen werkt gewoon niet meer." Net als in plattelandsgemeentes kunnen overzichtelijke en sterke onderlinge netwerken lokale energie en burgerparticipatie genereren, wat kan leiden tot economische bloei en leefbaarheid.

Middelgrote steden hoeven dan ook niet het economische model van de hippe Europese hoofdsteden na te bootsen. Terwijl de 'alfa's' in de creatieve beroepen elkaar geheel volgens de mondiale trend graag ontmoeten in hoogstedelijke koffiebars, kunnen middelgrote steden wel voorwaarden creëren om ontmoetingen tussen 'bèta's' of 'gamma's' van de grond te laten komen. Lekkerkerker geeft Oss en Helmond daarbij als voorbeeld, waar campussen zijn waar verschillende bedrijven, *start-ups* en kennisinstellingen samenkomen. "Uiteindelijk wil heus niet iederéén in Amsterdam wonen". Bij AGORA zijn wij nu alvast erg benieuwd hoe de nieuw gekozen regering omgaat met de toenemende sociaal-ruimtelijke verschillen die binnen Nederland dreigen te ontstaan.

Barend Wind (B.J.Wind@uvt.nl) is als promovendus in de stadssociologie verbonden aan Tilburg University en is actief als redacteur bij AGORA. Jorn Koelemaij (Jorn.Koelemaij@UGent.be) is als doctoraatsstudent en assistent verbonden aan de Vakgroep Geografie van de Universiteit Gent, en maakt deel uit van de hoofdredactie van AGORA.

RUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN DOOR EEN POLITIEKE BRIL

Dr. Ward Rauws van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (Rijksuniversiteit Groningen) groeide op in Lelystad, een nieuwe stad welke rechtstreeks van de tekentafel van planners ontstaan is. Ondanks het feit dat er af en toe toch enig kritiek is op de plannen zoals die zijn uitgewerkt in Lelystad, heeft Rauws altijd een goede band gehad met de leefomgeving waar hij opgroeide als klein jongetje. Hij vertelde het verhaal over zijn fascinatie voor planologie en stedelijke ontwikkeling tijdens de introductie van het ruimtelijk verkiezingsdebat van 28 februari 2017.

Op die dag stonden de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen voor even volledig in het teken van ruimtelijke vraagstukken bij het Ruimtelijk Verkiezingsdebat, georganiseerd door het Groninger Dispuut der Planologen Ekistics, de Provincie Groningen en de Gemeente Groningen. VVD, CDA, GroenLinks, SP, D66 en PvdA stuurden allen een afgevaardigde om de partij te vertegenwoordigen. Er was duidelijk grote interesse, getuige het feit dat het evenement al ruim van te voren was uitverkocht. Het spektakel vond plaats in de prachtige aula van het Academiegebouw in Groningen. Op elke stoel lag een stemkastje waar gedurende de avond veelvuldig gebruik van gemaakt zou worden. De avond stond onder leiding van Joost Karhof, bekend van onder andere Nieuwsuur. Het belooft een interessante avond te worden, waarin praktische oplossingen voor ruimtelijke vraagstukken besproken werden.

Het debat opende met een vraagstuk over de transitie naar duurzame energie, waarbij al snel de aanval op de VVD geopend werd vanuit de andere partijen. André Bosman van de VVD ging dan ook een zware avond tegemoet, maar gaf zelf aan als oud-piloot van de Koninklijke Luchtmacht wel voor hetere vuren te hebben gestaan. Verschillende oplossingen voor de transitie naar duurzame energie kwamen aan bod, zoals het rekeningrijden, verpakkingbelasting, en het sluiten van kolencentrales. De VVD was van mening dat dergelijke maatregelen om verschillende redenen niet reëel zijn. Met rekeningrijden en verpakkingbelasting zou men de werkende en consumerende bevolking enkel 'pesten'. Verder zou het sluiten van de kolencentrales in Nederland leiden tot het openen van 'smerigere kolencentrales' op andere plekken in Europa, dus in het gehele plaatje minder duurzaam. Hiertegenover zag de VVD graag de 'intelligente mensen van ons land' met slimme technische oplossingen komen zodat wij op eenzelfde manier kunnen blijven consumeren, maar minder gaan uitstoten. Het publiek koos voor CDA'er Harry van der Molen als winnaar van de eerste ronde.

Nu was het tijd voor de één op één debatten waarin iets meer diepgang gezocht kon worden. Het publiek mocht per stelling aangeven welke partij zij het liefst zag debatteren. De eerste stelling over mobiliteit ging tussen D66 en de VVD. D66 werd vertegenwoordigd door haar nummer 2, Stientje van Veldhoven, waar de VVD haar nummer 24 van de lijst stuurde. Andere partijen kozen voor kandidaten tussen de nummers 6 en 9. De stelling luidde: "uitbreiding van het weggennet moet geflankeerd worden met minimaal dezelfde investering in alternatieve mobiliteit". Al waren beide partijen het erover eens dat het lastig te zeggen is of de investering in alternatieve mobiliteit minimaal even groot dient te zijn, was er een verschil van inzicht over het belang van asfalt en alternatieve mobiliteit. Waar D66 van mening was dat investeringen in openbaar vervoer een duurzame oplossing voor het fileprobleem is, was de VVD van mening dat dit niet werkt. De uitleg luidde dat openbaar vervoer je van een plaats brengt waar je niet bent, naar een plaats waar je niet wil zijn. In de eerste ronde koos het publiek overduidelijk voor D66 als winnaar en dus leek de hoge plaatsing van Stientje van Veldhoven op de D66 kandidatenlijst goed verantwoord.

Na de pauze was het tijd voor Eelco Eikenaar van de provincie Groningen om een inleidend betoog te houden over het belang van krimpgebieden, zoals men deze vindt in Groningen, en de verschillen tussen groei- en krimpgebieden. Deze vergen ander soort investeringen, waarbij verloederde gebouwen soms enkel gesloopt en vervuurd dienen te worden voor gras. Hierbij is het financiële of economische gewin zoals men dat graag in groeigebieden ziet minder duidelijk aanwezig.

Het volgende één op één debat over de kracht van de regio ging tussen GroenLinks en het CDA. GroenLinks pleitte voor een nationaal plan voor het aantrekken van investeringen, zoals die van autofabrikant Tesla, terwijl het CDA liever de regio's onderling ziet concurreren voor deze investeringen. GroenLinks is van mening dat Nederland internationaal een sterkere positie heeft wanneer het als één geheel samenwerkt om opdrachten binnen te krijgen. Het CDA vindt dergelijke inmenging van de nationale politiek onwenselijk omdat zij van mening is dat onderlinge concurrentie tussen de regio's versterkend werkt en nationale bemoeienis enkel kan leiden tot het voortrekken van bepaalde regio's. Het publiek wees het CDA als duidelijke winnaar aan van het debat.

Dit bracht de overgebleven partijen, SP en PvdA, tot het laatste één op één debat, welke ging over de verhuurdersheffing. De SP wil de verhuurdersheffing afschaffen met daarbovenop een investeringsplicht voor woningcorporaties, waardoor deze kunnen investeren in leefbaarheid. De PvdA is voor een vermindering van de verhuurdersheffing, maar wil niet zover gaan als de SP. De SP verweet de PvdA te weinig te hebben gedaan tijdens haar huidige kabinetsperiode, en behaalde daarmee een kleine meerderheid van de stemmen van het publiek.

Het slotdebat stond in het teken van een bouwstop voor gebieden onder zeeniveau, en alle partijen namen hieraan deel. Iedereen was het erover eens dat een dergelijke bouwstop belachelijk is, aangezien er dan in half Nederland niet langer gebouwd zou mogen worden. Echter, er werd verschillend gedacht over oplossingen voor de klimaatproblemen. Het 'meebewegen met het water' was een veel terugkomend abstract concept, welke niet echt tot praktische uitingen kwam. Hiermee werd enkel bedoeld dat wij ons aan het water moeten aanpassen wanneer bijvoorbeeld de zeespiegel stijgt. Het bestaansrecht van het Waterschap werd ook even ter discussie gesteld door de SP, waarop de rest afkeurend reageerde. Tot slot gaf de VVD het belang van vermindering van de CO2 uitstoot nog aan, wat bij de andere partijen (en het publiek) ietwat verkeerd viel, aangezien de VVD naar hun mening de afgelopen jaren hier weinig aan heeft gedaan.

Daarmee kwam het debat ten einde, alhoewel de politieke partijen duidelijk nog veel meer te zeggen hadden over de ruimtelijke vraagstukken. De problemen en belangen van de noordelijke krimpgebieden in Groningen, Drenthe en Friesland vloeiden door alle stellingen en discussies heen, wat zorgde voor een inspirerende en leerzame avond voor de politici, studenten, universitaire medewerkers en andere geïnteresseerden.

Dylan Jong (d.m.o.jong@rug.nl) is een PhD student in de Economische Geografie aan de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij doet onderzoek naar de economische gevolgen van lokale overheidsinkomsten en uitgaven, en is redacteur van AGORA.

AGORA

Doe mee!

AGORA is altijd op zoek naar nieuwe redacteurs en staat open voor ingezonden artikelen.

Heb je een vlotte pen of een geniaal idee voor een artikel? Of wil je naast je werk, studie of promotie interessant redactiewerk doen? Laat het ons weten door een mail te sturen naar onderstaand adres, dan nemen we contact met je op.

Mail naar: agora.secretaris@gmail.com

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Foto: Photo RNW.org

(RE)CLAIMING SPATIAL JUSTICE

Towards a critical geography of the Israeli land and planning laws

« Entre le fort et le faible, entre le riche et le pauvre, entre le maître et le serviteur, c'est la liberté qui opprime, et la loi qui affranchit » klinkt het bekende citaat van Henri Lacordaire. Het is de wet die bevrijdt, omdat die tussen de kwetsbare en de machtige instaat. Het lijkt een vanzelfsprekend en normaal aanvoelende redenering. Maar de geldigheid ervan strekt tot aan de grenzen van Israël en Palestina; in dat laatste geval gebruiken we beter 'de bezette gebieden'. Al heeft Israël vanaf zijn ontstaan in 1948 een complex juridisch-ruimtelijk controleapparaat opgezet om controle over de Palestijnen te bewaren, toch bracht het Oslo vredesakkoord in 1993 een verdieping van het regime van controle en macht. Wetten en ruimte zijn hierin cruciale elementen. Het Oslo vredesproces vormde de Westelijke Jordaanoever om tot een archipel van onleefbare 'Bantoestans'. Het gebied werd opgesplitst in zones de A, B en C. Die laatste zone, die 60 procent van het territorium van de Westelijke Jordaanoever bevat, staat onder militair bewind van het IDF (Israeli Defense Forces). Het hele territorium wordt doorploegd met vliegende checkpoints, plotse controleposten en bypass-wegen die Palestijnen en bezettende Israëli's uit elkaar halen. Zoals Eyal Weizman (2007) stelt: *"Space is not the background of the conflict, but rather the medium."* Het territorium wordt zo georganiseerd dat er diverse lagen van macht en controle worden opgebouwd. Diezelfde Weizman noemt het *'the politics of verticality'*: *"The region was no longer seen as a two-dimensional surface of a single territory, but as a larger three-dimensional volume, containing layered series of ethnic, political and strategic territories."* Eén laag in die verticaliteit van macht en controle is 'de wet' en een amalgaam van juridische instrumenten. Op dit kruispunt van ruimte en wet, maakt Jana Van Braeckel haar eindwerk, gevoed

door de kritische geografie en de juridische geografie (legal geography).

Origineel aan deze masterthesis is dat Van Braeckel ons meeneemt binnen 'de grenzen' van Israël zelf, en naar een kwetsbare groep Israëli's die bedreigd zijn in hun woonrecht. In de Naqab regio van Israël worden inheemse Arabische bedoeïenen onderworpen aan een regime van politiek-ruimtelijke en juridische disciplinerende, controle, onderdrukking en repressie. Ondanks het bezitten van vormen van historische eigendomsrechten, verbonden met andere lagen van de geschiedenis die teruggaan op de (pre)Ottomaanse en Mandaatperiode onder de Britten, worden hun woningen voortdurend bedreigd met sloop en worden Bedoeïengemeenschappen hergevestigd in stedelijke kernen. Dat regime van controle werkt niet door de wet op te schorten, maar door het binnen en buiten van de wet met elkaar te verbinden. Geïnspireerd door het denkkader van Giorgio Agamben (1998) over 'het naakte leven', heeft de wet een binnen en buiten. De soevereine kracht waarop het binnen van de wet gebaseerd is om legitimiteit af te dwingen, gaat in laatste instantie terug op geweld dat zich in 'het buiten' van de wet bevindt, maar niettemin constitutief is voor de wet zelf. Of ruimtelijk vertaald: ruimtelijke regimes van geweld bestaan uit een binnen en buiten: het binnen is gedefinieerd door wetten en eigendomsrechten, eigenaarschap. Het buiten wordt bepaald door onzekere en onderontwikkelde landtitels en gemeenschapsclaims, en de afwezigheid van staatsgarantie voor eigendomsrechten. In dit buiten, dat constitutief verbonden is met het binnen van de wettelijke orden, heerst wanorde, geweld en 'het naakte leven' waar Arabisch-Israëli's Bedoeïenen rechteloos zijn. De Israëli's staat ontwikkelt een gelaagd

Oproep tot het erkennen van een Bedouin dorp'
Bron: bimkom.org

systeem van wetten die inspelen op de status van het land en het eigendomsrecht: de Absentee property law (1948), State property (Ottomaanse wet), Public property, Archeologische sites en natuurreservaten. Ruimte wordt sociaal geproduceerd door de wet, en vervolgens weer verankerd in wetten. Van Braeckel gaat als een pedagoge te werk om ons dat hele complexe plaatje van ruimtelijk-juridische macht en controle uit te leggen.

Ruimte wordt sociaal geproduceerd door de wet en vervolgens weer verankerd in wetten

Het grotere verhaal waarin dit regime van controle, disciplineren en onderdrukking zich ontvouwt, is het Israëlische settler-kolonisatie project waarbij een Judaïsering van het land wordt doorgedrukt door rechten van andere minderheden te ontkennen en te ontnemen. "Maximum security and maximum territory for Israel with a minimum of Arabs", zo verwoordde Yigal Allon die doctrine van het Zionistisch-koloniseringsproject in 1967. Sari Hanafi gebruikt de term 'Spaciocide', om het loskoppelen van populaties en land uit te leggen. "Spaciocide policy is the potentiality of a structure of juridical-political delocalization and dislocation aimed at transferring

the Palestinians population whether internally or outside of fluid state borders". Van Braeckel bespreekt dat regime van macht en controle, en ontleedt het haarfijn in haar eindwerk.

Van Braeckel trekt een laatste analytische schuif open, om verder begrip te verdiepen voor de lezer. Het doet denken aan Edward Said's werk Orientalism. Dat hele juridisch-ruimtelijke machtssysteem hult zich in en legitimeert zich via een discours van modernisatie van tribale populaties en 'de woestijn laten bloeien daar waar er niks was'. Grote delen van wat ooit het territorium was van Bedoeïenenstammen wordt nu hertaald in de doctrine van 'terra nullius', die het conceptueel 'ledigen' van de ruimte faciliteert. Bewoners van niet-erkende dorpen zijn opeens herleid tot indringers of krakers die illegaal staatsland bezetten.

Dat rijke verhaal lees je in de eindverhandeling van Jana Van Braeckel. Het feit dat de studente ethnografisch onderzoek verbindt aan een literatuurstudie, waarin 'kritische geografie' over 'ruimtelijke rechtvaardigheid' wordt verbonden aan 'kritische legal geography' waar ruimtelijke analyse gekruist wordt met de macht van de wet en juridische technologie, maakt dit verhaal empirisch hard. Een laatste hoofdstuk over ruimtelijke rechtvaardigheid, die de paradoxen van een etnische strategie en landrechten bespreekt, toont alleen maar de kritische kracht van Jana Van Braeckel's eindwerk.

Literatuurselectie

Hanafi, S. (2009) Spacio-cide: colonial politics, invisibility and rezoning in Palestinian territory. Contemporary Arab Affairs 2, nr 1, pp. 106–121.

Weizman, E. (2007) Hollow land: Israel's architecture of occupation. London, New York: Verso.

Pascal Debruyne is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de UGent, vakgroep Conflict en Ontwikkeling, onderzoekscentrum MENARG (Middle East and North Africa Research Group).

Jana van Braeckel (jana.vanbraeckel@gmail.com), de auteur van de besproken scriptie, is MSc Sociale Agogiek en MSc Conflict en Ontwikkeling (UGent).

Nederzettingen van Bedouin families worden vernield in Beit Hanina, Oost-Jeruzalem
Bron: Issam Rimawi / APA images

RUIMTELIJKE ORDENING EN MAAKBAARHEID

Een goede planoloog realiseert zich dat de economische en maatschappelijk dynamiek belangrijker zijn voor de ruimtelijke ontwikkeling dan ruimtelijke planning an sich. Dat wil echter niet zeggen dat ruimtelijke ordening en ruimtelijk beleid triviale correcties zijn op die dynamiek. Sinds de Vierde Nota over de ruimtelijke ordening (1988) lijkt dit helaas meer en meer het geval. Het spreidingsbeleid maakt in deze nota plaats voor het versterken van de kracht van 'de regio', knooppunten en mainports. Vanaf dan wordt de ruimtelijke ordening ingezet om de economie, die ook op dat moment behoorlijk in het slop zat, te stimuleren. Het idee dat de ruimtelijke ordening erg belangrijk is in het 'maken' van de economie is buitengewoon invloedrijk geworden. Vanuit deze gedachte is veel publiek geld geïnvesteerd in infrastructuur. Het vervelende daarvan is dat op de maatschappelijke terreinen waar economische groei wordt gegenereerd, marktallocatie vaak beter functioneert dan overheidsplanning. Zo bestond ten aanzien van de aanleg van de Betuweroute (red:

goederenvervoer tussen de haven van Rotterdam en Duitsland) het goede idee om marktpartijen mee te laten investeren, omdat daarmee meer zekerheid kon worden verkregen dat er daadwerkelijk marktvraag was voor dit project. Terwijl private investeringen uitbleven, kwam de Betuweroute er uiteindelijk toch. Over het algemeen worden de economische opbrengsten van nieuwe infrastructuur in hoog ontwikkelde landen als Nederland overschat. In de jaren tachtig van de vorige eeuw had de directie van het staatsbedrijf PTT zijn eigen dagelijkse lijndienst van Rotterdam naar vliegveld Eelde. Gedwongen werken in Groningen was een ding, maar wonen duidelijk een ander voor de 'ambtelijke' top. Toen het bedrijf in 1989 verzelfstandigd werd, keerde het hoofdkantoor van KPN linearecta terug naar Den Haag. Het blijft na al die jaren een mooi voorbeeld van het feit dat ook de ruimtelijke ordening maar beperkt tegen de stroom van maatschappelijke krachten in kan roeien.

Economische krachten hebben bovendien de neiging om de positieve kenmerken van plaatsen teniet te doen. Op deze manier slacht de markt de kip met de gouden eieren. Hardins klassieke tekst noemt dit de tragedy of the commons, waarbij de bron van economische voorspoed wordt uitgeput en vernietigd. De Amsterdamse gemeenteraad, die in het recente decennium onder druk van de economische crisis vol heeft ingezet op het faciliteren en stimuleren hotelontwikkeling, krabt zich achter de oren nu de stad piept en kraakt onder het massatoerisme en de Nutellashops, die niet alleen de aantrekkelijkheid van Amsterdam als woonstad maar ook als toeristenbestemming ondermijnen.

De nadruk op ruimtelijke ordening als bron van economische ontwikkeling is vaak discutabel en heeft andere perspectieven verdrukt. Het idee dat de ruimtelijke planning kan bijdragen aan het kanaliseren van maatschappelijke en economische dynamiek

is klassiek en heeft zijn waarde bewezen. Het groeikernenbeleid uit de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw is een voorbeeld bij uitstek van de kracht van de kanaliserende werking van planologie. Het beleid was immers gericht om de zich overal in de westerse wereld voltrekkende suburbanisatie in goede banen te leiden. Amsterdammers gaven in die tijd massaal de voorkeur aan een huis met tuin in Lelystad en Almere in plaats van aan een flat in de modernistische en stedelijke Bijlmermeer. Men hoeft maar naar de enorme ruimtelijke spreiding van de woningbouw in Vlaanderen of de VS te kijken om te begrijpen dat het ook in Nederland anders had kunnen lopen. Nu staan we voor een nieuwe uitdaging: met of zonder ruimtelijk beleid, de energietransitie zal zich voltrekken, en zal hoe dan ook een enorme impact op onze ruimte hebben. Het valt te prefereren dat de ruimtelijke planning dit proces kanaliseert. De productie en instandhouding van collectieve goederen als veiligheid, natuur en volksgezondheid vormen belangrijke

redenen voor ruimtelijk recht en beleid. Sinds de eerste ruimtelijke ordeningswetgeving in ons land (de door volksgezondheidsargumenten geschraagde woningwet van 1901) heeft het argument van collectieve goederen nog niets aan actualiteit ingeboet. Zo is het een gotspe dat we een van onze meest bijzondere,

want zeer open, natuurgebieden dreigen te verspelen: de kustzone. Door de lage rente heeft het spaargeld zijn weg gevonden naar investeringen in vakantiewoningen. Het aanbod wordt opgestuwd door de behoefte aan investeringen in plaats van de vraag naar meer vakantiewoningen. Al met al meer dan genoeg redenen voor het ruimtelijk beleid om corrigerend op te treden.

Kortom, het is hoog tijd voor een re-emancipatie van de ruimtelijke ordening. Het is goed dat in de afgelopen decennia de maatschappelijke en economische dynamiek het startpunt van het ruimtelijke beleid zijn geworden. Veel minder goed is dat dit uitgangspunt er eenzijdig toe geleid heeft dat het ruimtelijk beleid vooral gericht is op het realiseren van economische groei. Een taak waar de overheid, op zijn zachtst gezegd, niet altijd het best toe in staat is. In zekere zin is in de ruimtelijke ordening het idee van maakbaarheid van de samenleving ten tijde van de na-oorlogse verzorgingsstaat ingewisseld voor het huidige idee van de maakbaarheid van de economie. Bovendien is dit ten koste gegaan van haar traditionele rol, die van het kanaliseren van ruimtelijke dynamiek en het produceren en in stand houden van collectieve goederen.

Jochem de Vries (J.deVries1@uva.nl) is verbonden aan de afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies van de Universiteit van Amsterdam.

AGORA - Magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken

2017 - 2 - jaargang 33

een uitgave van de Stichting Tijdschrift AGORA - ISSN 1380-6319

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA

Departement Sociale Geografie en Planologie

Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht

Postbus 80.115

3508 TC Utrecht

[e] agora.secretaris@gmail.com

[i] www.agora-magazine.nl

[IBAN nummer] NL23INGB0006165799

REDACTIE

Marianne de Beer (hoofredactie), Jorn Koelemaij (hoofredactie), Aimee Baars (secretaris), Annelies Beek, Karel van den Berghe, Wouter Bervoets, Maartje Bodde, Federica Bono, Dieter Bruggeman, Nynke Burgers, Freke Caset (variaredactie), Valerie De Craene, Ineke Deelen, Clemens De Olde, Laura Deruytter (variaredactie), Nicolas Dewulf, Elke Dhaenens (vormgeving), Nico Dogterom, Mellanie van Doleweerd, Marijke Jansen, Dylan Jong, Lilian van Karnenbeek, David de Kool, Simon Lox, Josine Maaskant (penningmeester), Emiel Maliepaard, Michiel van Meeteren, Thijs Olthof, Richard Rijnks, Joren Sansen (productie en vormgeving), Karin Snel, Niels Struis (productie en vormgeving), Bianca Szytniewski, Karel Van den Berghe, Fieke Visser, Ruth Wauters, Demi van Weerdenburg, Gertjan Wijburg, Lisanne de Wijs, Barend Wind, Egbert van der Zee.

THEMAREDACTIE

Cody Hochstenbach, Wouter van Gent en Marthe Singelenberg.

REDACTIEADVIEZEN

David Bassens, Justin Beaumont, Marco Bontje, Henk Donkers, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Jesper van Loon, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Bruno Meeus, Ben de Pater, Peter Pelzer, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Niels Struis & Joren Sansen

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

AD Mercurius - Almere

(DIGITALE) VERSPREIDING

Deze uitgave valt onder de Creative Commons

BY-NC-ND licentie.

LOSSE BESTELLING

Nummer per stuk

€ 9,50

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 juni 2012)

€ 63,00

Bibliotheken, bedrijven, instellingen

€ 21,00

Studenten

€ 32,00

Overigen

€ 5,00

KNAG-leden krijgen een korting van

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKEL/RECENSIES

Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via agora.secretaris@gmail.com. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn beschikbaar via de website.

ADVERTENTIES

Informatie via agora.secretaris@gmail.com.

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), het departement Geografie van de Vrije Universiteit Brussel (VUB), de Vakgroep Geografie (UGent) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

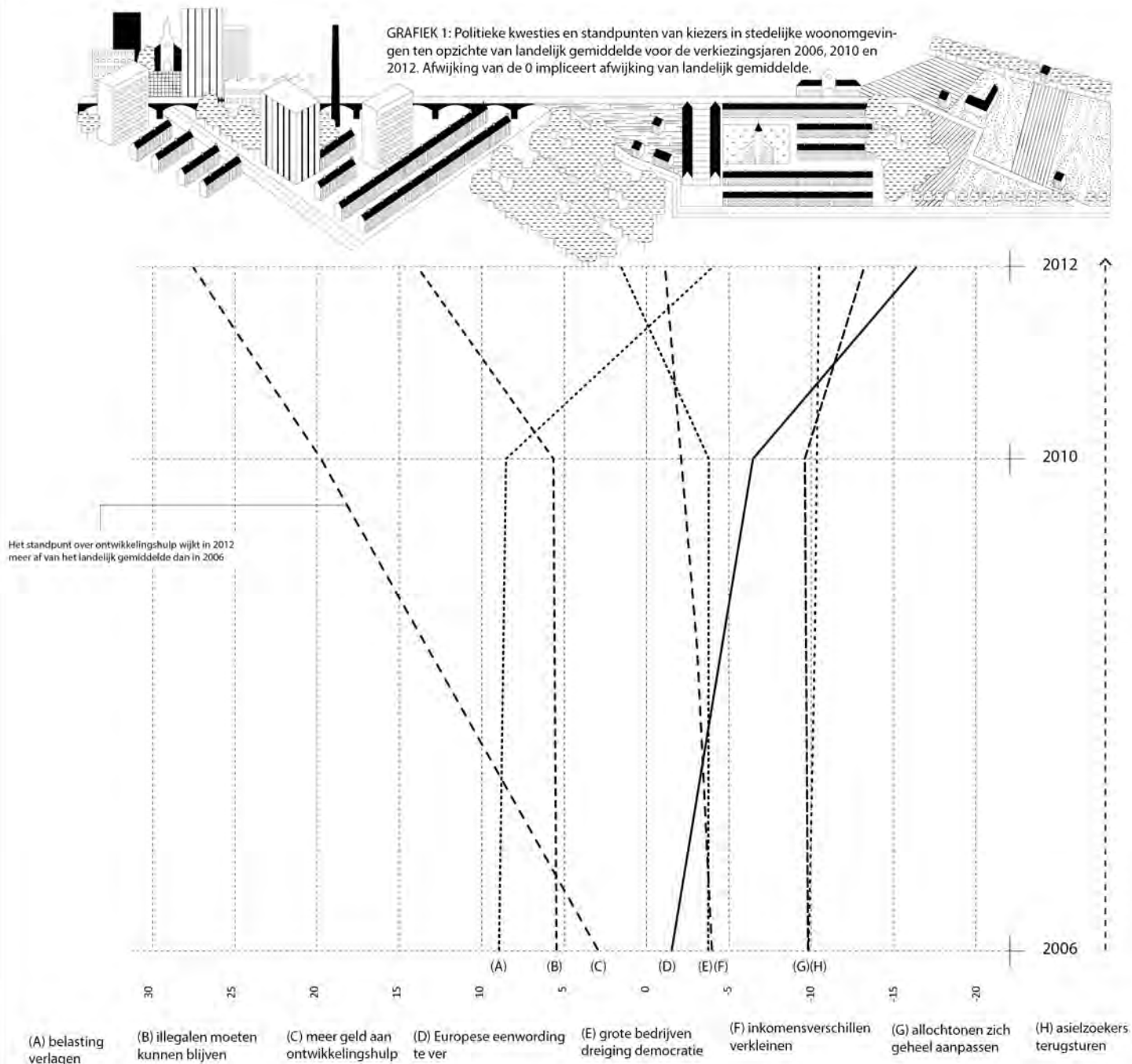
VOLGEND NUMMER...

Stevenen we zo langzamerhand af op een multipolaire wereldorde, met daarin een prominente politieke- en economische rol voor de Chinezen? Feit is dat de invloed van China de afgelopen jaren behoorlijk is toegenomen. Dit is niet alleen terug te zien in de manier waarop de huidige president Xi Jinping wordt ontvangen tijdens zijn staatsbezoeken aan Nederland en België, maar ook in hoe wij vanuit 'het Westen' al enige jaren met open mond kijken naar de indrukwekkende infrastructurele projecten die men er op grote schaal realiseert. Dit AGORA-nummer gaat in op de recente en toekomstige ontwikkelingen van deze opkomende grootmacht. Hierbij kijken we naar geopolitieke en internationale aspiraties, culturele- en economische trends en ruimtelijke beleidsstrategieën en interacties. Wat zijn de sociaal-ruimtelijke gevolgen van 'het nieuwe China', en wat kunnen Nederlandse en Vlaamse beleidsmakers van hen leren?

WELKE POLITIEKE KWESTIES SPELEN IN DE STAD?

GRAFIEK 1: Politieke kwesties en standpunten van kiezers in stedelijke woonomgevingen ten opzichte van landelijk gemiddelde voor de verkiezingsjaren 2006, 2010 en 2012. Afwijking van de 0 impliceert afwijking van landelijk gemiddelde.

GRAFIEK 2: Politieke kwesties en standpunten op het gebied van immigratie, asielbeleid en internationale samenwerking per woonomgeving in 2012.

